

CRNA SMRT U DALMACIJI TIJEKOM 14. STOLJEĆA S POSEBNIM OSVRTOM NA SPLIT

Mihaljević, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:926664>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**CRNA SMRT U DALMACIJI
TIJEKOM 14. STOLJEĆA S POSEBNIM
OSVRTOM NA SPLIT**

LORENA MIHALJEVIĆ

Split, 2022.

Odsjek za povijest

Sveučilišni preddiplomski studij povijesti

Povijest Splita u kasnom srednjem vijeku

**CRNA SMRT U DALMACIJI TIJEKOM 14. STOLJEĆA S POSEBNIM
OSVRTOM NA SPLIT**

Student:

Lorena Mihaljević

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Tonija Andrić

Split, rujan 2022.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. Izvori i historiografija o Crnoj smrti	2
3. Uzročnik i prijenosnik kuge, oblici bolesti	5
4. Liječenje oboljelih i prevencija zaraze	6
5. Kuga – Crna smrt u Europi tijekom 14. stoljeća	9
6. Utjecaj kuge na stanovništvo.....	12
6.1. Borbe suvremenika s kugom	15
6.2. Posljedice kuge	16
6.3. Flagelanti	17
6.4. Progoni Židova	19
7. Crna smrt u Dalmaciji	20
8. Crna smrt u Splitu tijekom 14. stoljeća	22
8.1. Splitski lazaret	27
9. Zaključak.....	28
10. Literatura	29
Sažetak	33
Abstract	34

1. Uvod

Razdoblje srednjega vijeka prema Petrarci dobilo je pomalo osuđujući naziv – *mračni srednji vijek*, a kasnije taj se pojam ukorijenio unutar književnosti i historiografije. Jedan od razloga zbog kojih se srednji vijek tako naziva jest i epidemija kuge – Crna smrt 14. stoljeća. Epidemije su u tom razdoblju bile česta pojava, ali Crna je smrt donijela, kako Europi tako i u Dalmaciji, velike gubitke. Zanimljivo je, a ujedno i začuđujuće spomenuti kako se većina sinteza hrvatske povijesti tek površno i usputno osvrće na samu epidemiju 14. stoljeća ne predajući joj neku posebnu važnost.¹ Moguće je da je razlog tomu samo mišljenje, koje je dugo prevladavalo unutar hrvatske historiografije, da je samo politička povijest slika stvarnosti i najbitniji događaj nekog naroda. Tek se u novije vrijeme javlja potreba da se Crnoj smrti, kao važnoj prekretnici u povijesti, preda nekakva važnost.

Pojavu Crne smrti u Dubrovniku u hrvatskoj historiografiji vrlo dobro je obradio u člancima Gordan Ravančić, a također i unutar svoje doktorske disertacije, što je dosta poslužilo u sintetiziranju i usporedbi stanja u Dubrovniku i ostalim dijelovima južne Dalmacije, posebice u Splitu. Mnogo podataka o stanju u Splitu za vrijeme epidemije ne možemo pronaći s obzirom na to da je srednji vijek razdoblje u kojem većina populacije nije bila pismena, a oni koji su pisali, poput svećenika, notara i kroničara, nisu uspjeli sve zabilježiti. Kronike su jedne od glavnih izvora, ali istodobno nisu valjano i stopostotno pouzdano vrelo, ako se u obzir uzme činjenica da nisu pisane za statističku funkciju. Kuga je jednim dijelom uništila klasičan srednjovjekovni mentalitet i oformila je novog srednjovjekovnog čovjeka. Kroz ovaj rad pokušat će se iznijeti temeljna saznanja o kugi u srednjem vijeku kao velike i razarajuće epidemije unutar Europe te njezin dolazak u Dalmaciju s posebnom analizom njezinog utjecaja na splitsko stanovništvo. Kako je već spomenuto, podataka o epidemiji je malo za cijelo 14. stoljeće u Dalmaciji, posebno u Splitu, te povodom toga cilj je objediniti sva saznanja o kugi u Splitu unutar jednog rada, objasniti kako je to utjecalo na mentalitet srednjovjekovnog čovjeka i kako li je uopće kuga utjecala na razvoj Dalmacije 14. stoljeća.

¹ GOLDSTEIN, I.; GRGIN, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2006., str. 395-400; KLAJIĆ, V., *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972.-1973., str. 120-125; *Povijest Hrvata: srednji vijek, knj. 1.* (dalje: *Povijest Hrvata srednji vijek*), (ur. ŠANJEK, F.), Zagreb: Školska knjiga, 2003.-2007., 185-232.

2. Izvori i historiografija o Crnoj smrti

Pitanje koje se postavlja unutar historiografije jest – može li se pošast s polovice 14. stoljeća uopće deklarirati kao bolest koju danas nazivamo kugom. Crna smrt u osnovi je predstavljala epidemiju bubonske kuge, a budući da narativni izvori nisu dovoljno precizni Crna smrt bi mogla biti i epidemija antraksa (crnog prišta) ili pak nekakav oblik tifusa ili tuberkuloze. Izvori za Crnu smrt klasificiraju se u tri grupe: narativni izvori, izvori normativne prirode i građa privatno-pravnog obilježja. Narativnim izvorima smatraju se kronike i uvodna poglavlja pojedinih komunalnih knjiga, gdje se mogu pronaći opisi posljedica i trajanje epidemija.² Upravo ti podatci koje iznose narativni izvori rijetko kad imaju statističku funkciju; njihov je glavni cilj stvoriti dojam kod čitatelja, stoga procjene koje se predviđaju mogu samo stvoriti sliku kako je Crna smrt imala strahotan učinak na populaciju.³ Izvori normativne prirode svode se na zakone unutar komunalnih knjiga donesenih za vrijeme trajanja epidemije. Izvorna građa u okviru proučavanja epidemije može predstaviti reakciju vlasti u trenutku destabilizacije dotadašnjeg ritma života. Privatno-pravna građa ponajprije obuhvaća oporuke nastale u vrijeme epidemije, ali tomu se mogu i pridodati ugovori koji nastaju u vrijeme kuge kada njihov sadržaj utječe na promatranje i razvoj životne zajednice u tom razdoblju. Liječnički zapisi na žalost nisu sačuvani.⁴

Raspon sve navedene građe pruža mozaik-sliku kužne epidemije na istočnoj jadranskoj obali u kojoj svi dijelovi nisu ostali sačuvani.⁵ Dubrovačke kronike iznose podatke o velikoj procjeni ljudskih gubitaka.⁶ Gundulićeva kronika⁷ tvrdi da je samo jedna osoba od stotinu preživjela epidemiju, što nam prenosi i potvrđuje veliku smrtnost pogođenu pojavom ove epidemije.⁸ Osim ljudskih gubitaka, kronike su sadržavale opise i tijek bolesti u

² RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra“ (dalje: Prilog proučavanju Crne smrti), *Povijesni prilozi*, br. 26, Zagreb 2004., str. 8.

³ Isto, 7.

⁴ Isto, 8.

⁵ Isto, 8-9.

⁶ Na temelju podataka dolazi se do pretpostavke da je Dubrovnik 1348. imao oko 8500 stanovnika. Epidemija je u Dubrovniku trajala svega nekoliko mjeseci. Razdoblje trajanja epidemije ne bilježi sklapanje novih trgovačkih poslova, no to nije sigurno ako se osvrnemo na činjenicu da je u upravi vladao administrativni kaos predvođen epidemijom. - RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti 1348. g. u Dubrovniku“ (dalje: Neka razmišljanja o demografskim posljedicama), *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem - Vojetov zbornik* / (ur. JERŠE S.; MIHELIC D.; ŠTIH P.), Ljubljana 2006. str. 417-425.

⁷ GUNDULAE, I., „Chronica Ragusina Junii Restii“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (ur. SUPILO, N.), vol. 25, Zagreb 1893., usp. RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 9.

⁸ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 9.

gradovima. Ragininina kronika,⁹ koja se odnosi na kužno razdoblje u Dubrovniku, pripovijeda kako nitko od bolesti nije ozdravljao te su oboljeli zazivali pomoć Sv. Vlaha da oslobodi grad od *morije*. On također u svojoj kronici navodi kako su Židovi jedni od glavnih krivaca za toliku smrtnost svijeta smatrajući ih uzročnicima bolesti. Gundulić je naveo kako se bolest širila ne samo dodirrom već i samim pogledom.¹⁰ Gondola¹¹ smatra da je uzročnik bolesti povezan s prirodnim katastrofama pa povezuje dugotrajan potres u Dubrovniku kojim, po njemu, započinje tijek širenja bolesti.¹²

Za splitsko područje od velikog su značaja fragmenti kroničarskog zapisa poznatog kao *A Cutheis tabula* čiji se autor naziva Kutej, a za kojeg se smatra da potječe iz stare splitske patricijske obitelji kasnije nazvanom Jeremija (Se Geremia). Njegov identitet nije poznat, ali Franjo Rački smatra da je riječ o splitskom kanoniku Marinu a Cutheisu koji je 1402. bio izabran za nadbiskupa od strane građana. Protivljenjem hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvinca papa nije potvrdio taj izbor. Njegovo djelo objavljuje Ivan Lučić, unutar kojeg se opisuju događaji splitske povijesti u drugoj polovici 14. stoljeća. Osim što njegova kronika obuhvaća opise kužne epidemije u Splitu 1348. godine, on ponešto govori i o zbivanjima unutar „splitskog susjedstva“ pa tako opisuje i veliki požar u Bosni, bitku na Marici, itd.¹³ *A Cutheis tabula* također svjedoči o velikoj smrtnosti.¹⁴

Kutej je uočio da se bolest prvo počela širiti među životinjama, a tek kasnije među ljudima. Prema njegovim opisima kuga nije štedjela nikoga, zahvaćala je ljude neovisno o spolu i njihovom društvenom položaju; nitko nije poznao način na koji se ona može izbjeći osim bijegom. Proučavajući Kutejeve tekstove vidljiv je utjecaj kuge u srednjovjekovnom Splitu. On navodi kako je dolaskom kuge u gradu zavladao glad do te mjere da su ljudi na cestama umirali od gladi. Jedan od glavnih razloga nestašice bio je nedostatak radne snage, a ona je bila uzrokovana kužnim pomorom stanovništva, što je uzrokovalo oskudicu poljoprivrednih proizvoda. Bile su dovoljne samo dvije uzastopne loše žetve da dođe do

⁹ DI RAGININA, N., „Annali di Ragusa del magnifico ms“. (ur. NODILO S.), u *Scriptores*, vol. I., *Monumenta spectantia historioam Slavorum Meridionalium*. vol. 24., Zagreb: JAZU, 1883., usp. RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 9.

¹⁰ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 11.

¹¹ DI MARINO GONDOLA, G., „Croniche ulteriori di Ragusa – probabilmente opera“, (ur. NODILO N.), u *Scriptores* vol. II., *Monumenta spectantia historioam Slavorum Meridionalium*, vol. 25, Zagreb: JAZU, 1893., usp. RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 9.

¹² RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 12.

¹³ „Cutheis“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13020>. Pristupljeno 22. 7. 2022.

¹⁴ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“, 420.

katastrofe.¹⁵ Proučavajući kroničke spise može se zaključiti da su postojala dva tipa kuge – plućni i bubonski. Kutjevi zapisi otkrivaju kako se grad u 50-im godinama 14. stoljeća nije uspio oporaviti od kuge ni u populacijskom smislu, a također ni u sferama svakodnevnog života i uprave grada.¹⁶

Prema prosjeku, demografski gubitci iznosili su između 20 % i 45 %. Promatrajući statistiku u drugim gradovima poput onih u današnjoj Španjolskoj, gdje je prosječni gubitak iznosio između 60 % i 65 %, na području Italije taj gubitak je iznosio između 50 % i 60 %, a u južnoj francuskoj provinciji oko 60 %. Sve su ove procjene zasnovane na fragmentarnim podatcima koje ne podrazumijevaju cijeli teritorij spomenutih zemalja. Problem koji se javlja u proučavanju tijeka, posljedice i načina borbe protiv Crne smrti nemogućnost je preciznih istraživanja jer za početak ne postoje precizni popisi stanovništva. Cijela je jadranska obala imala poguban demografski pad i o tome svjedoče notarski registri iz tog razdoblja. Oni se najviše odnose na potraživanje ostavština ili pak proglašenje presuda vezanih uz ostavine nakon što je Crna smrt poharala jadransku obalu.¹⁷

Historiografija i danas raspravlja o razlozima smrti tijekom epidemije smatrajući kako je vrlo nespretnan splet okolnosti, koji je prethodio ovoj epidemiji, okosnica zašto je epidemija donijela tolike gubitke.¹⁸ Osim historiografije, problemom epidemije bavili su se i povjesničari medicine, povjesničari umjetnosti, demografi, ekonomisti i publicisti.¹⁹

¹⁵ Više o utjecaju gladi na razvijanje epidemija u BRAUDEL, F., *Strukture svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. stoljeća* (dalje: *Strukture svakidašnjice*), Zagreb 1992., 64-73.

¹⁶ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 13-14.

¹⁷ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“, 420.

¹⁸ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja– Crna smrt u Dubrovniku 1348.-1349. g.* (dalje: *Vrijeme umiranja*), Zagreb 2010., str. 16.

¹⁹ Graham Twigg je smatrao kako je bubonski oblik kuge zapravo bolest – crnog prišta, koji inače napada stoku, ali ponekad može napasti i čovjeka. S druge strane, David Herlihy je smatrao da nijedna današnja bolest nije slična bolesti koja je harala u tom razdoblju srednjeg vijeka, možda današnje bolesti nalikuju onome što je poharalo naše pretke, ali on smatra da je riječ o potpuno drugoj varijanti bolesti koja nosi isto ime. S tim se mišljenjem slaže velik broj istraživača. Također jedan od istaknutijih Rosemary Horrox izriče kako se bolest prenosila preko zaražene buhe, koja je mogla živjeti bez nosioca i preko 80 dana, što je bilo dovoljno dugo da trgovački brod otputuje s jednog dijela na drugi i na taj način prenese bolest među populaciju. Pitanje koje se također nameće jest ono o demografskom gubitku uzrokovanom epidemijom –Isto, 36-37.

3. Uzročnik i prijenosnik kuge, oblici bolesti

U lipnju 1894. godine, kada su dva znanstvenika stigla s ciljem da otkriju njezinog uzročnika, kuga je u Hong Kongu vladala već dva mjeseca. Jedan od njih bio je Alexandre Yersine,²⁰ učenik Louisa Pasteura,²¹ a drugi je bio suradnik Roberta Kocha, Japanac Shibasaburo Kitasato.²² Unutar laboratorija, svaki je za sebe, zbližavajući kužne bolesnike došao do spoznaje da su se male štapičaste bakterije zadebljanih krajeva redovito javljale u krvi i limfnim čvorovima kod oboljelih. Iste su primijetili i kod pokusnih životinja, u njima se razvijala bolest vrlo slična kugi, i iz njihove se krvi i tkiva ponovno mogao izolirati isti mikroorganizam. Za Kitasata i Yersinea dvojbe više nije bilo: uzročnik kuge je pronađen.²³ Mikroorganizam je isprva dobio ime *Bacterium pestis*, dakle bakterija kuge, potom 1900. *Bacillus pestis*, 1923. je nazvan *Pasteurella pestis* i na koncu, od 1954. odlučeno ime mu je *Yersinia pestis*. Do 1984. godine kuga se dijagnosticirala na temelju skupa simptoma, a kasnije se mogla dijagnosticirati samo u laboratoriju, liječnik je na nju mogao posumnjati; ali bez dokaza bolest nije mogla biti potvrđena.²⁴

Razlog zašto se kuga tako brzo prenosila nalazi se unutar samog mehanizma prijenosa bolesti. Naime, buha zaražena bakterijom najčešće je podlijevala blokadi probavnog sustava, što je izazivalo enormnu potrebu za hranom, odnosno krvlju. Budući da se u jednom dijelu želudca nalazila krv koja je prethodno bila apsorbirana, pri novom ugrizu dolazilo je do izlivanja zaražene krvi i na taj je način buha postala najopasniji prijenosnik bolesti.²⁵

U opisima bolesti navodi kako se ona širila zatrovanim zrakom u dva oblika. Prvi oblik obuhvaćao je simptome kao što su groznica i krvavi kašalj, od čega bi zaraženi vrlo brzo umirao – u roku od tri dana. Dok je drugi oblik bolesti bio manifestiran groznicom, ali popraćen pojavom bubona pod pazuhom i u preponama.²⁶

²⁰ Vidjeti o njemu na „Alexandre Yersin“, *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Aleksandre-Yersin>. Pristupljeno 25. 8. 2022.

²¹ Vidjeti o njemu na „Louis Pasteur“, *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Louis-Pasteur>. Pristupljeno 25. 8. 2022.

²² Vidjeti o njemu na „Shibasaburo Kitasato“, *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Shibasaburo-Kitasato>. Pristupljeno 25. 8. 2022.

²³ BUKLIJAŠ, T., „Kuga: nastajanje identiteta bolesti“ *Hrvatska revija* 2, no. 2, 2002., str. 90-94.

²⁴ Isto, 90-94.

²⁵ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 11.

²⁶ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 11.

Bacil kuge i danas je prisutan na divljim glodavcima, a buhe koje na njima žive prijenosnik su zaraze. Bubonski, odnosno žljezdani oblik, koji je ponajviše bio prisutan na našim prostorima, manifestirao se uz vrućicu, pojavom limfnih oteklina te stvaranjem karbunkula na koži.²⁷ Danas se kuga prevenira serumom i u slučaju zaraze upotrebom antibiotika.²⁸ Jedan od važnijih čimbenika širenja bolesti je i sama rasprostranjenost štakorske populacije, koja se može smatrati puno važnijom od gustoće naseljenosti ljudskih zajednica.²⁹

4. Liječenje oboljelih i prevencija zaraze

Zanimljivo je, ako uspoređujemo antičku perspektivu i liječenje kuge s onom u srednjem vijeku, znanja i higijenske navike nisu se znatno promijenile. Higijena i kultura življenja pali su na nižu razinu, unatoč kupalištima, sanitarne mjere su bile vrlo niske. Stoga je i sama žestina epidemija bila jednaka onima iz antičkih vremena. Prevencija od same bolesti bila je poprilično neobična; velikim je dijelom bila temeljena na mitologemima zbog uvjerenja da će bolest zaobići zadovoljne i sretne ljude. Nekolicina njih je bila prepuštena raznim gastronomskim i putenim užicima, a istovremeno su njihovi bližnji bili podlegnuti bolesti i umirali su pred njihovim očima.³⁰

Dok su jedni razlog epidemije pronalazili u krivcima drugih, drugi su pak tako za širenje bolesti krivili Židove, smatrajući da su oni trovali izvore pitke vode, a najviše je bilo onih koji su vjerovali u Božji gnjev zbog nepoštivanja Njegovih zakona. Tako se unutar europskih religija javljaju flagelantski pokreti kako bi se iskupili ljudski grijesi. Božji je gnjev bio povezan i s tzv. nerodnim godinama nakon čega je uslijedila glad, što je izazvalo krizu unutar vjere na zapadu, a kuga se smatrala njezinim vrhuncem. Neka rješenja o izlječenju donio je i slavni liječnik i profesor Gentile de Foligno³¹ koji je smatrao da je kuga uzrokovana

²⁷ Osim bubonskog postoji i plućni oblik, koji je rjeđi, a manifestira se upalom pluća, vrućicom i krvavim kašljem, a redovito završava smrću. Osim što se može prenijeti kapljičnim putem, ona također može biti i uznapredovani oblik bubonskog oblika. Bubonski se oblik širi isključivo putem vanjskih prijenosnika (buhe), dok se plućni prenosi s osobe na osobu. Treći oblik oboljenja bio je tzv. septikemički oblik koji se manifestirao velikom i naglom vrućicom i bacanjem krvi, nakon čega je nastupala smrt. - vidi RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 1-2.

²⁸ Isto, 1-2.

²⁹ RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća“ (dalje: Historiografija o epidemiji Crne smrti), *Povijesni prilozi*, br. 33, 2007., str. 195-214.

³⁰ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 12, 40-46.

³¹ Gentile de Foligno rođen je u Folignu u drugoj polovici 13. stoljeća. Studirao je medicinu na Sveučilištu u Bologni kod Taddea degli Alderottija kao učitelj, a također je studirao i u Padovi kod Pietra D'Abana.

truljenjem krvi unutar pluća i srca, a to je po njemu bilo izazvano *krvarenjem atmosfere*. Rješenje za pročišćavanje zraka vidio je u vatri od aromatičnog drveta. Problem nesposobnosti srednjovjekovne medicine svoj temelj pronalazi unutar društvenog uređenja i mentalnim sklopovima srednjovjekovnih ljudi čiji se život temeljio na kršćanskoj vjeri i dogmama. Stoga su srednjovjekovni liječnici bili poprilično ograničeni i pod utjecajem Crkve. Dodatno razmatranje razvoja epidemije predstavljalo je uplitanje u Božji naum, tako da zaključke liječnika ne treba suditi i gorko shvaćati.³²

Ljudi su bolest pokušavali izbjeći na razne načine, od korištenja mirišljavih maramica pa sve do puštanja krvi. Maramice, koje spominje čak i u Boccaccio u svom *Dekameronu*³³, su služile za ublažavanje smrada leševa, ali nisu bile korisne u prevenciji same bolesti. Za zaštitu koristile su se i tablete usitnjenog jelenjeg roga, a poneki su se upuštali u praznovjerne radnje pa su tako gatali iz žaba i kokoši kako bi razaznali kraj epidemije.³⁴ No svi ti pokušaji, uz nazočnost liječnika, ali i bez njih, nisu imali nikakva učinka. Stoga, jedini je način bio bijeg u krajeve koji u to vrijeme još nisu bili zahvaćeni epidemijom i vraćanje kada dođe do povlačenja.³⁵

Dalmacija je u srednjem vijeku bila vrlo važna poveznica istoka i zapada, što ju je u jednu ruku „koštalo“, ako se osvrnemo na problem s epidemijom, koji možemo svrstati u bitan čimbenik za samu trgovinu. Početci organizirane obrane od epidemije kuge u Dalmaciji javljaju se u Dubrovniku 1377. godine,³⁶ kada se uvodi obvezna izolacija robe, životinja i ljudi koji su pristizali iz zaraženih područja. Odredba je nalagala da svi putnici iz kužnih krajeva trebaju provesti mjesec dana u karanteni, u Cavtatu ili na otoku Mrkanu i ona se smatra prvom karantenskom odredbom u svijetu.³⁷ Na taj se način pokušalo obuzdati širenje

Doktorirao je medicinu u Bologni. Godine 1341. u Padovi - prema nekima u Perugi - izveo je prvo seciranje leša, što bi moglo biti i prvim seciranjem. Umro je u Perugi 18. lipnja 1348. od crne kuge. – više o njemu na: <http://www3.unisi.it/docentes/siena/docenti/gentili.html>. Pristupljeno 10. 8. 2022.

³² RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 12, 40-46.

³³ BOCCACCIO, G., *Dekameron (prvi dio)*, Zagreb: Globus media, 2004., 12.

³⁴ BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, *History.info : povijesni časopis* 3 ,br. 14, 2017., str. 50-57.

³⁵ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 12.

³⁶ Više o Dubrovačkim lazaretima u radu MIOVIĆ, V., „Život u karanteni: Lazareti na Pločama u vrijeme Republike“, *Lazareti u Dubrovniku. Početak karantenske službe u Europi*, (ur. MILOŠEVIĆ A.), Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 2018., str. 13-49.

³⁷ Kasnije su u popis karantenskih otoka dodani i Bobaru, Supetar i Mljet, a tridesetih godina 15. stoljeća započela je organizacija izgradnje lazareta. Odredbom je odlučeno da se u karanteni boravi 40 dana zbog čega i dolazi do samog nastanka pojma karantena (od *quaranta* = 40). Odluka o zabrani ulaska u Dubrovnik odnosila se i na domaće i na strance, a nitko od Dubrovčana nije mogao dolaziti na otoke, donositi zatvorenima hranu te ih posjećivati, pod prijetnjom kazne od 25 perpera globe i zadržavanja mjesec dana u karanteni. U MILOŠEVIĆ, A., „Dubrovačke karantene i lazareti“, 186.

epidemije. I ljudi i roba morali su proći određeno razdoblje karantene. Izolacija je na svojim počecima trajala trideset, a kasnije prelazi i do četrdeset dana. Od 15. stoljeća karantenske mjere zaštite su na obalnim krajevima pod upravom Mletačke Republike. Tu je funkciju obnašao Kolegij za zdravstvo u Veneciji koji je također imao i svog posebnog Providura za zdravstvo. U unutrašnjosti hrvatskog teritorija postavljani su sanitarni kordoni za prevenciju od kuge, koji su imali dvije funkcije; prvi se odnosio na sanitarnu kontrolu dok je drugi bio vojnostrateški. Njihova je glavna uloga bila prevencija smrtonosne bolesti koje su prenosili trgovci i stoka s istoka Također su imali i poštansku ulogu s obzirom da je i poštanski promet morao prolaziti sanitarnu kontrolu.³⁸

Problemu epidemije Dubrovčani su pristupili pragmatično, potpuno nespremni za epidemiju takvih razmjera kojoj nisu poznavali uzroka niti su poznavali adekvatan lijek.³⁹ Vlasti su pokušavale riješiti problem administrativnim putem, dok je za građane bijeg iz grada bio jedino rješenje s ciljem da nasljednim legatima osiguraju prijelaz na stranu gdje Crna smrt još nije zavladała.⁴⁰

Bolest su liječnici pokušali tjerati dimljenjem i smradom. Oboljelima su nastojali pomoći puštanjem krvi, purgativima, klistirima, spaljivanjem ili rezanjem izraslina te stavljanjem vrućih obloga. Čak su proizvodili pripravke koji su podsjećali na „vještije napitke“, a sadržavali su stučene jelenje rogove, smrvljeno drago kamenje, mješavine raznih mirodija, čak i rastaljeno zlato. Preporučivali su ispiranje ruku, usta i nosa mješavinom ružine vodice i octa.⁴¹

Srednjovjekovna se medicina značajno oslanjala na starovjekovne liječnike poput Hipokrata, a svoje je znanje kroz stoljeća upotpunjavala medicinskim opažanjima arapskih liječnika. Liječnici koji su ostajali boriti se protiv epidemije razlog ostanku nisu pronalazili u borbi s epidemijom, već u moralnoj prirodi njihova poziva i samog straha od sramoćenja pred narodom.⁴² Pretpostavljalo se da je izlječenje moguće jedino uz pomoć natprirodnih snaga,

³⁸ SLUKAN ALTIĆ, M., „Povijest sanitarnih kordona i njihova uloga u razvoju dalmatinskih gradova“ (dalje: Povijest sanitarnih kordona), *Ekonomska i ekohistorija* 2, br. 1, 2006., str. 55-64.

³⁹ Širenje kuge ubrzala je velika gustoća naseljenosti unutar gradskih bedema. Grad je vrvio obrtnicima i trgovcima koji su imali kontakte na zaraženim područjima. Osim kuge 1348. Dubrovnik je bio zahvaćen kugom i 1361. godine i ona je harala godinu dana. U KRALJ-BRASSARD, R., „Dubrovačke protuepidemijske mjere: gospodarski odgovor na izazov kuge“, *Povijesni prilozi*, 2021., str. 11-37.

⁴⁰ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama“, 417.

⁴¹ BARAS, F., *Prohujalo pod Marjanom : legende i kronike* (dalje: Prohujalo pod Marjanom), Split 2010., str. 58-64.

⁴² RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti“, 195-214.

odnosno utjecajem svetaca zaštitnika. Vjervanje u svetce pokazalo se kao najveća utjeha u razdoblju epidemija.⁴³

Gradske su vlasti dolaskom kuge unutar okolice donosile odredbe koje su pokušavale kontrolirati unos robe i promet ljudi unutar grada.⁴⁴ Donesene su stroge odredbe kojima je bilo regulirano pokapanje mrtvih i propisivanje ponašanja za kretanje gradom tijekom trajanja epidemije. Karantene su se pojavile tek kasnije. Prva karantena je ona u Dubrovniku 1377. godine. Iako su mjere jednim dijelom bile korisne, kuga bi vrlo brzo ušla u grad.⁴⁵

Kroz rani novi vijek epidemije su bile sve rjeđe jer se s godinama povećala razina sanitarne zaštite. Formiraju se sanitarni kordoni duž teritorija, a kazne za izlazak iz sanitarnih zona bile su rigorozne. Upravo zahvaljujući sanitarnim kordonima i dalmatinskim lazaretima, povećana je sigurnost dalmatinskih gradova. Posljednja kuga koja je zabilježena na hrvatskom teritoriju datira u razdoblju 1815. kada je na dubrovački teritorij stigla s područja Hercegovine.⁴⁶

5. Kuga – Crna smrt u Europi tijekom 14. stoljeća

Četrnaesto stoljeće možemo proučavati kao prekretnicu u povijesti čovječanstva, gledajući ga u okviru srednjeg vijeka i dotadašnjeg načina života.⁴⁷ Bolesti koje su potresle čovjeka u razdoblju srednjega vijeka jedan su od glavnih čimbenika u oblikovanju stvarnosti srednjovjekovnog čovjeka.⁴⁸ Zadnja četvrtina 13. stoljeća bila je uzdrmana „gladnim godinama“, koje su bile i popraćene tzv. početkom *Malog ledenog doba* što se među stanovništvom reflektiralo u vidu velike iscrpljenosti i pothranjenosti. Zalihe hrane bile su potrošene, kulture poput kukuruza i krumpira uvode se tek kasno zajedno s novim metodama

⁴³ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas, Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u 15. i 16. stoljeću* (dalje: *Od pošasti sačuvaj nas*), Zagreb 2008., str 72-73.

⁴⁴ Ako bi se kuga pojavila u gradu djelovao je poseban aparat, čiji su se službenici nazivali *kacamorti* i njihov je zadatak bio tragediju učiniti što manjom, pa su tako morali razmatrati stanje u gradu te iznositi Republici podatke i poduzimati odgovarajuće mjere: *da se grobari ne miješaju sa zdravima, da sastave popis okuženih kuća, da dadu iskopati jame izvan grada, daleko od puta, gdje će biti pokopani umrli od kuge, u gradu su morali provesti čišćenje grada, pranje, spaljivanje i dezinfekciju (octom) zaraženih stvari i okuženih kuća, svi bolesnici od bilo koje bolesti morali su se prijaviti državnim vlastima i nisu se smjeli miješati s drugima dok se ne ustanovi od koje bolesti boluju itd.* A oni koji su kršili mjere bili bi vješani ili spaljivani. Više u MILOŠEVIĆ, A., „Dubrovačke karantene i lazareti“, 187.

⁴⁵ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, 50-58.

⁴⁶ SLUKAN ALTIĆ, M., „Povijest sanitarnih kordona“, 55-64.

⁴⁷ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 21.

⁴⁸ RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti“, 195-214.

poljoprivrede, što otvara prostor gladi koja otvara vrata epidemijama.⁴⁹ Takav metabolizam, popraćen neuhranjenošću i iscrpljenošću idealan je za razvoj bolesti poput upale pluća, bronhitisa, tuberkuloze i sve je to na jedan način onemogućavalo stanovništvu uspješan oporavak. Razlozi pothranjenosti popraćeni su ratnim stanjima koja zahvaćaju Europu tijekom razvijenog srednjeg vijeka. Europski je svijet u to vrijeme zadesilo pet ratova: Francuska i Engleska bile su u stogodišnjem sukobu,⁵⁰ Venecija i Genova borile su se za trgovačku hegemoniju,⁵¹ Bizant se na istoku sukobljavao s Osmanlijama,⁵² a unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva vodila se prijestolonasljedna borba između Arpadovića i Anžuvina, koji se istodobno upliću u borbe s Napuljskim Kraljevstvom, a zaratili su se i s Venecijom.⁵³ U takvom stanju Europljani „dočekuju“ dolazak kuge, potpuno tjelesno, ali i politički nespremni za takvu vrstu pošasti koja je zavladała. Tadašnji kroničari navode da se Božji gnjev u obliku Crne smrti javlja među ondašnjim čovječanstvom kao kazna znajući da se božanski naum ne može promijeniti.⁵⁴ Kuga je poznata kao jedna od najopasnijih zaraznih akutnih epidemijskih bolesti.⁵⁵ Epidemije kuge obilježile su značajno razdoblje kasnog srednjeg vijeka i dobar dio ranog novog vijeka. Prva u nizu bila je ona iz 14. stoljeća te je zahvatila gotovo cijelu Europu. Upravo zbog toga prozvana je sablasnim imenom *Crna smrt*.⁵⁶ Podrijetlo najveće epidemije srednjovjekovne Europe pronalazi se unutar Mongolskog Carstva. Kuga je trgovačkim putovima stigla do Krima koji se 1346. godine našao na meti osvajačkih pohoda Tatara.⁵⁷

Strah i pogubnost koju je epidemija izazvala unutar stanovništva jasno se može protumačiti sintagmom Crna smrt, koja se danas upotrebljava za pojam kuge tijekom 14. stoljeća.⁵⁸ Kako je već spomenuto, epidemija je doživljavana kao kazna za grijeh čovječanstva i smatralo se da je ona dio „Božanskog nauma“ što je onemogućavalo čovjeku

⁴⁹ BRAUDEL, F., *Strukture svakidašnjice*, 64-73.

⁵⁰ Više o tome vidjeti na <https://www.britannica.com/event/Hundred-Years-War>. Pristupljeno 28. 7. 2022.

⁵¹ Više o tome vidjeti u PROCACCI, G., *Povijest Talijana*, Zagreb, 1996., str. 39-48.; *Povijest knj. 6., Rani i razvijeni srednji vijek*, (ur. GOLDSTEIN I., GRGIN, B.), Zagreb: Jutarnji list, 2007., str. 612-623.

⁵² Više o tome vidjeti u OSTROGORSKI G., *Povijest Bizanta*, Zagreb 2006., 317-341.

⁵³ Više o tome vidjeti u *Povijest Hrvata: srednji vijek*, (ur. ŠANJEK F., gl. ur. MIROŠEVIĆ, F.), 185-232.

⁵⁴ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 20-29.

⁵⁵ Isto, 1-2.

⁵⁶ Isto, 4.

⁵⁷ ABERTH, J., *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350* (dalje: *The Black Death*), New York, 2005., vii.

⁵⁸ Taj se izraz počeo upotrebljavati u 17. stoljeću i to od latinske riječi *atra* što bi značilo strašna, crna - BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, 50-57.

ikakvo djelovanje. Mislilo se da je kuga predstavljala dolazak smaka svijeta, kako je razarala cijeli svijet, na svijetu nije bilo utočišta ni nade ni za kakav spas.⁵⁹

Kuga je čovječanstvo pratila još od antičkih vremena, a njezina je domovina bila azijski kontinent. Sam Homer u svom djelu *Ilijada* spominje kako je grčku vojsku poharala kuga.⁶⁰ Smatra se da su epidemije kuge nestale s europskog kontinenta u 8. stoljeću i ponovno se pojavile u 14. stoljeću.⁶¹ Kuga je iz predjela prednje Azije započela svoj *pohod* na europski kontinent.⁶² Glavni krivcem za povratak smatraju se Mongoli. Njihov je nomadski način života omogućio da dođu u kontakt s bacilom kuge te su ga tako prenijeli na novoosvojena područja. Kuga se razvila u Aziji, a pretpostavlja se da se nastanak kuge odvio unutar granica pustinje Gobi, odnosno unutar Kineskog Carstva 20-ih godina 14. stoljeća.⁶³ Nije teško pretpostaviti način na koji je kuga došla na zapad. Karavanskim putovima i selilačkim kretanjima nomada s područja srednje i prednje Azije kuga se počela približavati europskom kontinentu. Već je u to vrijeme bilo poznato da je kuga zahvatila mongolske zemlje. Opsjedanjem genoveške Kaffe, zahvaljujući mongolskoj vojsci kuga se vrlo brzo proširila što je Mongole navelo na povlačenje. Prije samog povlačenja katapultima su mrtva tijela zaraženih ubacivali u grad, a stanovnici Kaffe tijela su se rješavali bacajući ih u more. Talijanski trgovci, koji su se tada nalazili unutar Kaffe, počeli su bježati od straha i tako je kuga stigla u Italiju, a zaraza se iz Italije proširila po ostatku Europe. Jedine zemlje koje su spremni na njihov povratak, nisu bili svjesni činjenice da su Mongoli tijekom opsade uspjeli zaraziti otok. Još jedan od važnijih razloga zašto je Europa tako poražavajuće podnijela dolazak kuge bila je nespremnost europskog zapada na tako ubojiti oblik epidemije.⁶⁴

Kuga, koja se vrlo brzo širila europskim zemljama, pojavom na talijanskom području 1347. godine zahvaljujući trgovini, već je godinu nakon zahvatila francuske gradove i Balkanski poluotok te istok današnje Španjolske, veliki dio današnje Njemačke i južnu Englesku. Godine 1350. stiže na Skandinavski poluotok i ostatak britanskog otočja, a za to je vrijeme već počela jenjavati u današnjoj Francuskoj i Italiji. Problem koji je dopuštao brzo širenje bila je inkubacija, u trajanju od dva do šest dana, tako da su oboljeli vrlo lako mogli otići iz jednog u drugi grad i proširiti bolest ne znajući da zaraženi. Zahvaljujući tomu u

⁵⁹ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 143.

⁶⁰ Isto, 4.

⁶¹ Isto, 4.

⁶² Isto, 39.

⁶³ BYRNE, J. P., *Daily life during the Black Death*, Greenwood Press, London, 2006., str. 6.

⁶⁴ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 4-19.

narednim godinama, karantena i robe i putnika će se pokazati kao jedno od najučinkovitijih rješenja u pokušajima zaraze.⁶⁵

6. Utjecaj kuge na stanovništvo

Crna smrt je obilježila europsko srednjovjekovlje više nego i jedna druga epidemija u prošlosti. Zahvatila je velik broj stanovništva, koji se zbog nedostataka demografskih podataka ne mogu točno utvrditi. Ipak velik broj stradalih je, prema povjesničarima, bio glavni poticaj za nova tehnološka otkrića u proizvodnji hrane, što je opet potaklo i ubrzalo društveni razvoj. Ta je promjena znatno utjecala i na intelektualni razvoj srednjovjekovne Europe. Iako je broj stanovnika znatno varirao, procjenjuje se gubitak od 1/4 do 2/3 ukupnog stanovništva. Također, kužna je epidemija utjecala i na mentalitet društvenih zajednica pogođenih epidemijom. Pojavljivale su se i u kasnijoj povijesti, ali znatno manjeg intenziteta nego Crna smrt.⁶⁶

Srednjovjekovni je čovjek rješenja i uzroke epidemije tražio u različitim nadnaravnim i mističnim pojavama pa bi se moglo reći da su i prevencija i liječenje nalikovali tim shvaćanjima. Današnjem čovjeku je neobjašnjiva takva vrsta maštarija i razuma kojom se srednjovjekovni čovjek koristio, ali takva su objašnjenja bila zadovoljavajuća za većinu suvremenika epidemije.⁶⁷

Kuga nije birala svoje žrtve, samim tim je i velik je broj svećenika izgubio život. Ljudi su u to vrijeme na svećenike gledali kao ljude najbliže Bogu i na taj im se način nametalo pitanje kako to da Bog kažnjava svoje najbliže. Nekolicina njih vidjela je to kao Božji ishod s obzirom na to da je velik broj svećenika bio podložan grijesima, dok je drugi dio smatrao da je bolest od svećenika učinila „malog čovjeka“ u očima tadašnjeg društva. Visoka stopa smrtnosti u pitanje je stavljala i vječno spasenje i strah prema Bogu budući da čovjek unatoč svemu nije zaslužio Božju kaznu u vidu ovako „okrutne“ epidemije. U svrhu toga dolazi do formiranja niza hodočašća i molitava. Ljudi su se najčešće obraćali zaštitnicima bolesti poput sv. Sebastijana, sv. Roka, sv. Antuna i Djevice Marije.⁶⁸ Upravo na temelju svih ovih pitanja

⁶⁵ BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, 50-57.

⁶⁶ RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 7.

⁶⁷ RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti“, 195-214.

⁶⁸ ABERTH, J., *The Black Death*, 94.

dolazi do formiranja ekstremnog vjerskog fanatizma koji se ističu unutar skupina flagelanata, ali i progonima Židova, koje su smatrali krivcima za epidemiju.⁶⁹

Uloga žena u srednjovjekovnom razdoblju ponajviše se odnosila na skrb obitelji. One su bile usko vezane za privatni prostor kućanstva i na taj su se način izlagale mogućnosti zaraze jer su morale preuzimati skrb oko oboljelih. U to su se vrijeme žene udavale mnogo ranije, te je njihova mlađa dob podrazumijevala veći broj trudnoća, što je uvjetovalo oslabljeni imunitet za razliku od muškog imunološkog sustava, te su bile sklonije obolijevanju. Učinak Crne smrti bio je pogubniji u mjestima s većom gustoćom naseljenosti.⁷⁰

Problemi koji se javljaju za vrijeme epidemije jasno su bili vidljivi unutar administracije, a ponajviše su bili vezani uz bilježenje i izvršavanje oporuka. Velika smrtnost je unutar stanovništva izazivala strah i potrebu za bijegom. U Dubrovniku su vlasti pokušale smanjiti iseljavanje građana za vrijeme epidemije tako da su uvodili kazne u slučaju odbijanja povratka u grad.⁷¹ Kuga je pogađala sve staleže, pa je tako u Dubrovniku zbog velike smrtnosti plemstva smanjena dobna granica za sudjelovanje u Velikom vijeću s dvadeset na osamnaest godina,⁷² a slično je tako bilo i u Šibeniku za vrijeme kuge u 15. stoljeću gdje je dvadeset i pet šibenskih obitelji bilo primljeno u plemićke redove kako bi Veliko vijeće imalo kvorum.⁷³

Iako je kuga uništavala sve što se moglo uništiti, jedna stvar za vrijeme epidemije je ojačala, a to je bila obitelj. Istraživanja notarske i oporučne građe pokazala su na to da kuga nije razarala tadašnje obitelji već su obitelji i čitava susjedstva bila zajedno tijekom cijele epidemije.⁷⁴ Kužne mjere su zahtijevale više nove radne snage, s povećanom nadnicom kako

⁶⁹ GOLDSTEIN, I.; GRGIN, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, 395-400.

⁷⁰ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“, 419.

⁷¹ Ta je prijetnja bila prisutna samo jedan dan. Već idućeg dana povukli su svoje prijetnje i nudili građanima oprost, ali strah od kuge bilo je prevelik da bi se probudila želja za povratkom u grad, pa su vlasti ponovile prijetnju par mjeseci kasnije. U RAVANČIĆ, G., „Crna smrt 1348. g. u Dubrovniku – godina krize i solidarnosti?“, *Sačuvaj nas Bože rata, kuge, gladi, i velike trešnje* (dalje: Crna smrt 1348. g. u Dubrovniku – godina krize i solidarnosti?), (ur. RAVANČIĆ, G.), Zagreb 2018., str. 11-34.

⁷² Isto, 13-34.

⁷³ Šibenik je uspio izbjeći veliko haranje kuge 1348. godine, ali je u kasnom srednjem vijeku pogođen velikom epidemijom kada je stradao veliki broj stanovnika, istodobno je u svibnju 1448. grad i bio zahvaćen požarom što je dodatno utjecalo na veliku glad i propast stanovnika. Zahvaljujući uspješnim liječnicima i medicini grad se uspio riješiti pošasti. Više u LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, *Povijesni prilozi*, br. 40, str. 39-73.

⁷⁴ RAVANČIĆ, G., „Crna smrt 1348. g. u Dubrovniku – godina krize i solidarnosti?“, 11-34.

bi borba s kugom bila uspješnija, pa ne čudi i povećan broj brijača, grobara, stražara i specijaliziranih liječnika.⁷⁵

Kuga nije promijenila samo gospodarski i društveni život 14. stoljeća, već se njezine posljedice mogu uvidjeti i u 15. i 16. stoljeću. Te su promjene vidljive pogotovo unutar kasnosrednjovjekovnih pobožnosti te promjeni stava vjernika o pitanju smrti. Prije velike kužne epidemije 1348. godine okolnosti smrti bile su predvidljive, a pojavom iste unutar društva smrt postaje nepredvidiva i iznenadna. Prisutnost smrti mijenja se unutar svih urbanih zajednica, pa tako i u umjetnosti uvođenjem novih ikonografskih tema, gdje se ponajviše za kugu veže pojam *mrtvačkog plesa*.⁷⁶ Mrtvački ples bi predstavljao kolo u kojem plešu predstavnici obaju spolova različite dobi i staleža u društvu likova što simboliziraju smrt uz pomoć kostura i mrtvaca.⁷⁷

Također je pojava Crne smrti utjecala i na jačanje kultova svetaca koji do tada nisu bili „popularni“. Tako se kao zaštitnici od kuge unutar slikarstva pojavljuju Djevica Marija, sv. Sebastijan, sv. Blaž i sv. Roko. Može se reći da ova velika pošast dovodi do nastanka novog vjerskog mentaliteta.⁷⁸ Ako se osvrnemo na povijest književnosti, jedna od najpoznatijih zbirki novela za srednjovjekovno razdoblje Boccacciov *Dekameron*⁷⁹ inspiriran je zbivanjima aktualnih za vrijeme epidemije. U samom uvodu djela opisao je detaljno stanje u Firenci za vrijeme pošasti, borbu stanovnika s bolešću koja je bila neumoljiva i pred kim, većina stanovnika napuštala je grad, u nadi kako je bolest zahvatila grad, a ne njegovo stanovništvo i tako je širila epidemiju.⁸⁰

Jedini izvor s demografskim podacima bile su urbarijalne knjige i porezni popisi, koji nisu predstavljali detaljan popis stanovništva, ali su se iz njih mogli iščitati podaci o gustoći naseljenosti na pojedinom području. Uz podatke koje pronalazimo u izvorima, potrebno je obratiti pažnju i na migracije ljudi, prirodna geografska kretanja te specifičnosti gibanja društvenih grupa. U tom razdoblju zabilježena je povećana smrtnost djece, posebno

⁷⁵ KRALJ-BRASSARD, R., „Dubrovačke protuepidemijske mjere“, 11-37.

⁷⁶ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, 65.

⁷⁷ „Mrtvački ples“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42256>. Pristupljeno 29. 7. 2022.

⁷⁸ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, 65-66.

⁷⁹ *Dekameron* (1348-1353), što znači knjiga deset dana. U zbirci od sto novela, dok kuga vlada u Firenci, sedam djevojaka i tri mladića provode vrijeme u prirodi i u zatvorenom štiteći se od kuge i pričajući naizmjenice deset novela u deset dana više u SOLAR, M., *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb 2003., str. 134-137.

⁸⁰ BOCCACIO, G., *Dekameron (prvi dio)*, 10-15.

novorođenčadi, te je povećan postotak smrti među muškarcima koji su navršili dob od dvadeset i pet godina. Razlozi takve smrtnosti leže u lošim higijenskim uvjetima života i vrlo slaboj prehrani koja je uzrokovana prevelikom krizom. Važno je i napomenuti da kod žena, povećani natalitet slabi imunološki sustav što povećava rizik od lakšeg oboljenja. Istraživanja notarske i oporučne građe pokazala su da kuga nije razarala tadašnje obitelji, već su one i čitava susjedstva bili zajedno tijekom cijele epidemije, te su pomagali jedni drugima, brinuli se za sigurnost svakog pojedinca i njegove imovine.⁸¹ Činjenica da su u tom razdoblju roditelji napuštali svoju oboljelu djecu i djeca svoje roditelje, kako bi se zaštitili, vrlo slikovito predstavlja strah koji je vladao među stanovništvom.⁸² Samoju epidemiju prethodio je niz gladnih godina što jasnije objašnjava razlog zašto je baš Europa bila pogodno područje za širenje epidemije Crne smrti.⁸³

6.1. Borbe suvremenika s kugom

Dolaskom kuge u ljeto 1348. godine na francusko tlo, jedna od teorija širenja kuge nastala je i na francuskom dvoru. Francuski kralj Filip VI. Valois zahtijevao je znanstveno objašnjenje, u vrlo kratkom roku, budući da je engleski kralj Edvard III., koji je u to vrijeme bio pretendent za francusko prijestolje „pustio glasine“ da je zbog raskalašenog života francuskog kralja izazvan Božji gnjev tj. kuga.⁸⁴ U Italiji bi se vijest o zaraženima brzo proširila te bi njihove kuće bile zazidane, a zaraženi bi u njima bili prepušteni sami sebi i svojoj sudbini, no takvi su slučajevi bili veoma rijetki. Milansko vojvodstvo je provodilo vrlo okrutne mjere poput zidanja oboljelih kako bi izbjegli širenje zaraze. Gradske bi vlasti imale problema s velikim brojem preminulih i njihovim smještanjem pa se o njima nije vodila ni evidencija, a tijela su bila svugdje po gradovima. Njihov bi pokop bio prepušten dobroj volji stanovnika i članova bratovština. Prevelikim brojem preminulih unutar gradova se javljalo novo zanimanje – plaćeni grobar. Ali broj preminulih bio poprilično velik te se pravila ukopa bilo teško držati što je ograničavalo mogućnost da se zaraza spriječi i pojačavalo je dojam da nikad neće prestati. Jedna od raširenijih teorija o širenju kuge bila je i teorija o širenju

⁸¹ RAVANČIĆ, G., „Crna smrt 1348. g. u Dubrovniku – godina krize i solidarnosti?“, 11-34.

⁸² RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 150.

⁸³ Isto, 418.

⁸⁴ Razlog sukoba između Francuske i Engleske javlja se zbog problema nasljeđivanja francuskog prijestolja. Naime, izumiranjem dinastije Kapetovića, Filip Valois kao rođak posljednjih francuskih kraljeva postaje kralj Filip VI., međutim sin engleskog kralja Eduarda II., koji je oženio kćer francuskog kralja Filipa IV. Lijepog, Eduard III. dolaskom na vlast ističe nasljedna prava na francusku krunu i tako započinje stogodišnji sukob (1337.-1453.) između Engleske i Francuske. više u GOLDSTEIN, I.; GRGIN, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, 369-380, 400-417.

zagađenog zraka, a također i jedna od utjecajnijih je bila teorija da su Židovi zagađivali bunarsku vodu što je uzrokovalo pojavu antisemitizma u Europi.⁸⁵

U razdoblju četrnaestog stoljeća mnogi su moćnici tog vremena stradali pod ovom velikom pošasti: Eleanora, supruga Petra IV. Aragonskog, Alfonso XI. Kastiljski, Ivana, kći engleskog kralja Edvarda III., dvojica Canterburyjskih nadbiskupa, splitski nadbiskup Ivan, četvrtina papina dvora u Avignonu, Petrarkin patron Giovanni Colonn i mnogi drugi.⁸⁶

U Veneciji je s druge strane 1374. izdan proglas da sve lađe i putnici moraju biti stacionirani na otoku Sv. Lazara sve dok im ne bude dozvoljen ponovan ulazak u grad, što je ovisilo o odlukama posebnog zdravstvenog savjeta. Tako dolazi do diskriminacije prema brodovima i putnicima iz nekih zemalja te velikih zloupotreba koje Veneciji nisu bile strane. Ovakve su odredbe ugrožavale razvoj trgovine na Sredozemlju u razdoblju srednjeg vijeka.⁸⁷

6.2. Posljedice kuge

Kuga je kroz 14. stoljeće bila pratitelj razvoja Europe u prelasku iz srednjeg u rani novi vijek. Epidemija koja je Europu zahvatila 1348. godine provlačila se sve do konca 1353. godine.⁸⁸ Osim na demografske i ekonomske posljedice znatno je utjecala i na moral ljudi budući da su ljudi masovno gubili svoje voljene. Na ekonomskom planu obrtnici su ostali u malenom broju što im je dalo mogućnost da se izbore za veća primanja. Dolazi također i do porasta životnog standarda seljaka kroz njihovu želju za preuzimanjem napuštenih obradivih površina. Ova promjena utječe na porast poljoprivrednih dobara. Također brojne žene, kako bi osigurale svoj socioekonomski status, ulaze u brakove i pogoduju porastu nataliteta. Sve ove promjene dovode do početka pada feudalnog sustava.⁸⁹ Kuga je općenito ostavila trag na srednjovjekovnog čovjeka, ali njezin ciklički povratak kroz srednjovjekovno razdoblje ostavlja prevelik trag na stanovništvo.⁹⁰ Iako se Europa kroz godine uspješno oporavila, Europljani su na potpuno nov način počeli gledati na smrt, vjeru i život.⁹¹

⁸⁵ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 2-43.

⁸⁶ BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, 55-64.

⁸⁷ MILOŠEVIĆ, A., „Dubrovačke karantene i lazareti“, 169.

⁸⁸ RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti“, 195-214.

⁸⁹ ABERTH, J., *The Black Death*, 70.

⁹⁰ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 205.

⁹¹ Isto, 4.

Kuga je uzrokovala promjene unutar srednjovjekovnog društva pa su tako ljudi nakon epidemije izbjegavali međusobne kontakte, žetve su bile neubrane, a stoka nečuvana. Došlo je i do nestašice vune zbog prevelikog broja uginulih ovaca. Radnici su zahtijevali veća davanja premda ih je bilo manje nego ranije. Težište seoske ekonomije prešlo je sa zemljoradnje na stočarstvo što je zahtijevalo manje ljudskog rada i na taj se način poboljšava ishrana nižih slojeva. Dio stanovnika koji se okrenuo pljačkanju i ucjeni bio je pod udarom državnih vlasti pa tako zaoštreni odnosi na selu dovode do seljačkih buna, npr. Žakerija u Francuskoj 1358. godine, Wat Tylerova buna 1381. u Engleskoj⁹² itd. Rad institucija je bio onemogućen što je rezultiralo lošijim razvojem gradova. Problem se javio i unutar Crkve budući da su se mnogu zbog pošasti okrenuli privatnim kapelanima i misticizmu, a suprotstavljanjem Crkvi započinju se stvarati korijeni protestantske crkve.⁹³

6.3. Flagelanti

Utjecaj kuge na mentalitet onodobnih ljudi očituje se kroz pojave vjerskog fanatizma, flagelantskih procesija i progona Židova. Flagelantske procesije predstavljale su procesije čiji su se članovi bičevanjem samokažnjavali za grijehе čovječanstva. U svojim se temeljima javljaju u Italiji tijekom 14. stoljeća iako njihove tragove možemo pronaći još u 6. i tijekom 11. i 12. stoljeća. Sudionici tih procesija nazivani su *Devoti*, a za učestalost tih procesija zaslužne su brojne bolesti i loše stanje unutar talijanskih država.⁹⁴ Osim toga, stanje u Crkvi bilo je poprilično uzdrmano zahvaljujući papinom prelasku u Avignon⁹⁵ te je skoro desetina svećenstva bila zahvaćena epidemijom. Broj svećenika, koji nastavlja djelovati nakon vala epidemije, bio je premalen da bi svakom zaraženom omogućio oprost, a jednako tako nije ih bilo dovoljno za vođenje pogrebnih obreda te se autoritet Crkve tako počinje dovoditi u pitanje.⁹⁶

⁹² Pobune koje su nastale za vrijeme Stogodišnjeg rata, više o tome na „Jacquerie“. *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Jacquerie>. Pristupljeno 25. 8. 2022.; „Peasants' Revolt“ *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Peasants-Revolt>. Pristupljeno 25. 8. 2022.

⁹³ BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, 55-64.

⁹⁴ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, n.p., London, 1833., str. 90.

⁹⁵ Godine 1305. izborom za papu Klement V. te suradnjom s Filipom IV. za donošenje odluka u korist Francuske, papa imenuje novu prijestolnicu Avignon, koji se nalazio u Njemačkom Carstvu, ali i kulturno i jezično je pripadao Francuskoj. Tako 1308. započinje razdoblje tzv. „babilonskoga sužanjstva“ koje je trajalo sve do 1377. Za to je vrijeme u Avignonu stolovalo sedam papa. Ta je odluka negativno utjecala na papinstvo u srednjem vijeku budući da su tadašnjem stanovništvu pape koje su stolovale u Avignonu predstavljale ništa više od službenika francuskog kralja. Više o tome u GOLDSTEIN, I.; GRGIN, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, 369-375.

⁹⁶ ABERTH, J., *The Black Death*, 94-95.

Flagelantne skupine brojale su 50 do 500 ljudi nižeg sloja. Krajnji cilj bilo je putovanje od mjesta do mjesta i bičevanje na javnim površinama pred očima javnosti. Prema njihovim uvjerenjima bičevanje je, kao kazna Božja za grijeh, bilo jedini način da se zaustavi epidemija te su i oni kao Krist morali proživjeti njegovu muku. Njihov je interes bio procesijama osloboditi grijeh cijelog čovječanstva.⁹⁷

Procesije su trajale 33 i pol dana, uzimajući broj dana kao simboliku godina života Isusa Krista, nakon čega bi uslijedilo konačno iskupljenje grijeha i kraj epidemije, no u tome naumu nisu uspjeli. Tijekom procesija su bili odjeveni u bijele haljine na kojima se s obje strane nalazio crveni križ, a na glavama su nosili bijele kukuljice s križem. Nazivali su se Nositeljima križa ili Bratstvom križa, a današnji naziv zahvaljuju biču, kojeg su upotrebljavali, *flagellum*.⁹⁸ On se sastojao od štapa s tri uzice, koje su završavale čvorovima za koje su bila zakačena dva metalna križa, čije zadiranje u kožu je bilo oštro u tolikoj mjeri da ih je bilo potrebno izvlačiti iz nekoliko poteza.⁹⁹ Sudionici su morali biti podložni svom vođi i zabranjena im je bila komunikacija sa ženama.¹⁰⁰ Bičevanja su se održavala tri puta na dan, dva puta javno i jednom privatno. Procesije su započinjale pješačenjem uz vjerske pjesme te dolaskom u mjesne crkve gdje su se presvlačili.¹⁰¹ Zatim su, počevši od najstarijeg člana, izlazili iz crkve i bacali se na tlo ovisno o težini njihova grijeha (npr. preljubnici su lijegali licem na tlo). Svaki je od njih bičevao onog sljedećeg, a tijekom obreda bičevanja pjevane su vjerske pjesme. Na spomen Kristove muke svi su se bacali ničice.¹⁰² U mjestima koja su posjećivali često ljudi su se mirili u obliku sporova, opraštali su si međusobno, dok su, s druge strane, negdje svojim dolaskom znali unijeti veliku količinu straha, pogotovo straha od Sudnjeg dana pa su se uplašeni predavali raznim porocima i herezama.¹⁰³ Na samim počecima, procesijama su se pridruživali i članovi viših slojeva, čak i svećenici. Poznato je i kako je papa u Avignonu poveo jednu od prvih procesija.¹⁰⁴

S vremenom su crkveni vjerodostojnici uvidjeli nedostatak flagelantskih procesija, zaključivši kako one donose više štete nego koristi obzirom na to da ni sami sudionici nisu

⁹⁷ COHN, N., *The pursuit of the Millennium*, Oxford University Press, New York, 1957., str. 128-132.

⁹⁸ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 86-99.

⁹⁹ BYRNE, J. P., *Daily life during the Black Death*, 204-205.

¹⁰⁰ COHN, N., *The pursuit of the Millennium*, 133.

¹⁰¹ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 87-96.

¹⁰² HORROX, R., *Manchester Medieval sources series: The Black Death*, Manchester University Press, Manchester 1994., str. 151.

¹⁰³ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 99.

¹⁰⁴ HORROX, R., *The Black Death*, 96.

smatrali Crkvu vjerodostojnim autoritetom navodeći kako je ona nepotreban posrednik između ljudi i Boga. Tako su u listopadu 1349. Papinskom bulom Klementa IV. stavljene van zakona. Iako je veliki dio vjernika gledao na procesije kao spasenje od epidemije, iste su još više doprinijele širenju epidemije i to najčešće kapljičnim putem.¹⁰⁵

6.4. Progoni Židova

Još od Kristova doba Židovi su smatrani izdajicama i ubojicama Isusa Krista, što katolicima otvara prostor da ih se gleda i kao krivce za razvoj epidemije. Isto tako, velik broj Židova bio je poznat po lihvarstvu. Imali su velik broj dužnika bez sredstava za povrat duga, što je bio još jedan od važnijih razloga zašto je katolicima išlo u korist da okrive Židove za epidemiju.¹⁰⁶ Prvi su Židovi bili optuženi za trovanje bunara u Chillonu 1348. godine, a kasnije i za one Berlinu i Freyburgu. Osim trovanja bunara, nametala im se i krivnja za trovanje zraka. Optuženici su, naravno, bili podlegnuti mučenju, što ih je nagnalo na priznanje zločina. Čak je i u jednom bunaru u Zoffingenu pronađen otrov što je dodatno potvrdilo sumnju za njihovu krivnju. Oni koji su se pokušali suprotstaviti progonima Židova, brzo su bili utišani.¹⁰⁷

Može se reći da su i flagelantski pokreti imali utjecaj na progone Židova. Kuga je unutar srednjovjekovnog čovjeka označavala proces kraja svijeta koji će kulminirati povratkom Isusa Krista, što je na jedan način nametalo uklanjanje Židova, kao Kristovih najvećih neprijatelja.¹⁰⁸ Optužene Židove većinom su spaljivali na lomačama bez suđenja. Čak i kada je primijećeno da epidemija zahvaća i židovski narod, flagelanti su i dalje bili ustrajni u njihovom „uklanjanju“.¹⁰⁹ Tako je, na inicijativu flagelantskih skupina, održan masakr u srpnju i kolovozu 1349. godine u Frankfurtu, Mainzu, Kölnu i Bruxellesu.¹¹⁰ Optuženici su, ili bili spaljeni na lomači ili pak prisilno pokrštavani, a brojni su Židovi odbijali promjenu religije, neke su majke čak ubijale svoju djecu kako bi spriječile pokrštavanje.¹¹¹

¹⁰⁵ Isto, 96.

¹⁰⁶ ABERTH, J., *The Black Death*, 117-141.

¹⁰⁷ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 104-105.

¹⁰⁸ HORROX, R., *The Black Death*, 110.

¹⁰⁹ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 104-108.

¹¹⁰ COHN, N., *The pursuit of the Millennium*, 139.

¹¹¹ HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, 113.

7. Crna smrt u Dalmaciji

Smatra se da je kuga pogodila dalmatinske gradove već krajem 1347. Zahvaljujući narativnim izvorima, smatra se da su bolest u Dalmaciju donijeli trgovci koji su došli trgovati, baš kao što je to bio slučaj i u talijanskim gradovima. Nemoguće je sa sigurnošću odrediti grad iz kojeg je došla, ali može se pretpostaviti da su je donijeli trgovci morem, na lađama. Veliki pomor stanovništva uzrokovao je manjak radne snage, propadanje trgovačkih društava te, u konačnici, rast cijena brojnim proizvodima. Iako se život počeo vraćati u normalu, nove epidemije destabilizirale su razvoj gradova.¹¹²

Pri proučavanju demografskog stanja važno je proučiti i politička zbivanja 40-ih i 50-ih godina kobnog 14. stoljeća. U zaleđu dalmatinskih gradova odvijali su se ratovi¹¹³ koji su znatno utjecali na mortalitet na području Zadra, Trogira i Splita. Tu je komponentu svakako potrebno uvrstiti u razmišljanja pri sagledavanju društvene slike u razdoblju haranja Crne smrti. Na europskom se kontinentu procjenjuje gubitak stanovništva oko 1/3.¹¹⁴

Razlog česte pojave kuge unutar Splita, a i Trogira, treba tražiti unutar geostrateškog položaja tih gradova. Ti su gradovi bili važna trgovačka i vojna središta te su se nalazili na granicama između mletačke Dalmacije i Osmanskog Carstva. Gospodarska i vojna važnost gradova doprinose razvoju epidemije, budući da se unutar njih odvijala česta interakcija između trgovaca, zanatlija, vojnika i mornara. Osim toga, važno je spomenuti i skučenost gradskih prostora koji su, zbog guste naseljenosti, omogućavali brzo i jednostavno širenje zaraze.¹¹⁵

Ubrzo, nakon pojave kužnih epidemija započinje organizirana komunalna briga za oboljele. Već u razdoblju kasnog srednjeg vijeka započinje osnivanje hospitala i leprozorija, a do polovine 15. stoljeća, u gotovo svim dalmatinskim gradovima, bio je izgrađen barem jedan hospital ili leprozorij. Njihova je namjena, prvenstveno, bila za oboljele od lepre (gube) pa njihovi kapaciteti nisu bili dostatni za velik broj oboljelih od kuge.¹¹⁶

¹¹² RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti“, 15-17.

¹¹³ U tom razdoblju jača utjecaj Anžuvina nakon sloma Šubića Bribirskih, dolazi do uzdizanja i drugih velikaša kao što su Nelipići u zaleđu Splita, dolazi do jačanja Bosne i dinastije Kotromanić. Pogledati u *Povijest Hrvata: srednji vijek*, (ur. ŠANJEK F., gl. ur. MIROŠEVIĆ, F.), 213-232.

¹¹⁴ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“, 424.

¹¹⁵ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*“, 70-72.

¹¹⁶ Isto, 70-72.

Netom prije pojave kužnih epidemija, kako i u svijetu tako i u Dalmaciji, prethodila je pojava gladi potaknuta velikim klimatskim promjenama koje se, kako je već spomenuto, unutar historiografije naziva i *malo ledeno doba*. Te su nepogode potakle svjetovnu i crkvenu hijerarhiju, gradsku i komunalnu upravu na donošenje mjera kako bi se ublažila šteta nastala od klimatskih promjena. Iz tih mjera proizašla je žitna politika te razni oblici uzajamne solidarnosti i milosrđa kako bi se suprotstavili toj nedaći. Veliku ulogu unutar tih mjera imale su bratovštine koje su nastojale priskrbiti hranu i piće oboljelima i siromašnima u tom razdoblju.¹¹⁷

Kuga je osim Dubrovnika¹¹⁸ i Splita zahvatila i Trogir, ali suvremena vrela o epidemiji nisu sačuvana. Ipak, trogirski kroničar Pavao Andreis¹¹⁹ nekoliko stoljeća kasnije, na temelju dokumenata iz trogirskog arhiva iznosi iskaze o kužnoj epidemiji u Trogiru opisujući paniku i strah koji je vladao među stanovništvom u vrijeme bješnjenja epidemije. Osvrćući se na epidemiju spominje i dva trogirski patricija koja su se molila sv. Eustahiju za zaštitu od kuge pa su kao znak zahvalnosti dali zavjet da će izgraditi kapelicu posvećenu tom svetcu. Taj mu se podatak činio iznimno zanimljivim pošto sv. Eustahije nije bio svetac kojem se molilo za zaštitu od kužnih epidemija. Osim epidemije 1348. godine, trogirski spisi spominju i epidemiju iz 1368., dok se u splitskim nalazi godina 1360. Moguće je da su obje epidemije pogodile istovremeno i jedan i drugi grad s obzirom na njihovu geografsku bliskost. Kako izvori ukazuju, kužne su epidemije pogađale Split malo rjeđe nego Trogir.¹²⁰

Za razliku od ostalih dalmatinskih gradova, Korčula je bila opustošena epidemijom 1370. godine. Korčulani su za vrijeme haranja ove epidemije spaljivali kuće u svrhu

¹¹⁷ Isto, 64.

¹¹⁸ Smatra se da je grad bio zahvaćen epidemijom već u prosincu 1347. godine, ponešto ranije nego kako je to bilo u ostalim dijelovima Dalmacije. U RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“, 425.

¹¹⁹ Hrvatski povjesničar (Trogir, oko 1610 – Trogir, prije 13. VIII. 1686). Pretpostavlja se da je studirao u Padovi, a potom živio i djelovao u Trogiru, obnašajući različite službe u gradskoj upravi; 1643. izabran za suprakomita. Za Kandijskoga rata kao član izaslanstva 1646. odlazi u Zadar, a 1647. u Split tražiti pomoć za utvrđivanje grada. Nakon rata sudjelovao u razgraničenju mletačkih i osmanskih posjeda u Dalmaciji. Dao obnoviti kaštel Andreis u Kaštel Starome. Na talijanskome jeziku napisao je opsežnu *Povijest grada Trogira (Storia della città di Traù)*, tiskanu u Splitu 1908. – više na „Andreis, Pavao“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2606>. Pristupljeno 12. 8. 2022.

¹²⁰ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*“, 66-68.

dezinfekcije.¹²¹ Ako uzmemo u obzir da statut sadržava odredbe vezane za širenje epidemije, možemo zaključiti kako Korčula i nije bila upotpunosti lišena stradanja od kuge.¹²²

Glavna posljedica učestalih pojava kužnih epidemija unutar dalmatinskih komuna bilo je drastično opadanje, odnosno stagnacija stanovništva. Takve su posljedice bile drastične za demografski razvitak Splita.¹²³

8. Crna smrt u Splitu tijekom 14. stoljeća

O samom dolasku bolesti u grad potrebno je imati u vidu da trenutak njenog dolaska nije jednak trenutku kada je njezin dolazak zabilježen. Sam tijekom prvih oboljenja treba sagledati s drugog ugla. Naime dolazak same buhe u grad i pronalazak novog prenosioca zahtjeva neko vrijeme, jednako kao i vrijeme koje je potrebno da jedna zajednica uoči nesvakidašnji veliki pomor stanovništva unutar određenog vremenskog opusa. Prema tome, europska historiografija prosuđuje kako je, od trenutka dolaska epidemije pa do prvih zapisa o njenom haranju potrebno približno šest tjedana. Pretpostavlja se da je žarište epidemije bilo za vrijeme ožujka 1348. godine i o tome svjedoče zapisnici mletačkog Vijeća umoljenih. Smatra se da je bolest u Split i Trogir stigla iz unutrašnjosti. O tome svjedoče podatci u kojima građani Splita i Trogira traže pomoć za kneza Mladena Šubića početkom ožujka 1348. godine, koji je bio zahvaćen bolešću, ali nažalost bolest je bila jača od dobrih želja pa je knez preminuo već početkom svibnja. Ovi su gradovi istodobno bili ugroženi i ratom i epidemijom što možemo zaključiti zahvaljujući njihovim apelima prema Veneciji iz tog vremena.

¹²¹ FORETIĆ, V. *Otok Korčula : u srednjem vijeku do g. 1420.*, Zagreb 1940., str. 318.

¹²² Prva odredba koja se odnosila na kužnu epidemiju upućivala je na zabranu kontakta s osobom koja stiže iz okuženih mjesta, a nalazila se čak u statutu iz 1214., a njenom nepoštivanju i prihvaćanju u kuću osobe koje dolaze s kužnih područja prijetila je novčana kazna od 50 perpera, od koje polovica pripada komuni, a polovica prijavitelju. A ako bi osoba kupila komad odjeće koji je stigao s tih područja također bi bila kažnjena na način da bude prognana i prisiljena na boravak izvan otoka na dva mjeseca, što je predstavljalo također i raniju fazu karantene. Sljedeća odredba odnosila se na zabranu ulaska u okužene rijeke, odnosno Neretvu, Bojanu i Drač, a za prekršioce predviđena je konfiskacija cjelokupne imovine u korist komune. Ova odredba je bila dugoročna, što je iznenađujuće, budući da kuga nije harala cijelo vrijeme. Ulazak u grad je bio zabranjen, ako se dolazilo iz okuženih mjesta, osim ako im pristup nije bio već prethodno dopušten, a to opet ne onemogućuje širenje zaraze, i uz to ova odredba nije sadržavala nikakvu kaznu za kršenje, što umanjuje uspješan ishod same odredbe pri suzbijanju kuge. Ostale odredbe koje su se odnosile na sanitarna ograničenja također se mogu sagledati kao jedna vrsta suzbijanja kuge, pa tako zabranom pranja odjeće u lokvama onemogućuje se širenje kuge pranjem odjeće, uz pretpostavku da se kuga mogla prenositi i putem tkanine. Sve ove odredbe upućuju na pokušaj saniranja i razvoja kuge na Korčuli, ali njihova učinkovitost i detaljno stanje u 14. stoljeću nisu dovoljno istraženi. Vidjeti u MILOVIĆ, Đ., i MILOVIĆ- KARIĆ, G. „Tragovi zdravstvene kulture u starome Korčulanskom statutu“, *Acta medico-historica Adriatica*, 7, 2009., str. 11-18.

¹²³ Isto, 68-69.

Pretpostavlja se da je epidemija stigla krajem siječnja, a onda svoj vrhunac doživjela u razdoblju od ožujka do lipnja.¹²⁴

Kako navodi anonimni kroničar u svom rukopisu *A Cutheis tabula*, pošast poznata kao kuga ili Crna smrt poharala je Split 25. svibnja. 1348. nanijela je Splitu nesretne dane zla, a njezin je dolazak rezultat različitih zločina ljudi načinjenih protiv Boga.¹²⁵ U srednjem vijeku kuga je u Splitu harala čak četiri puta: 1348., 1360., 1420., 1456. Najteža epidemija koja je pogodila Split bila je u 16. stoljeću – 1527.¹²⁶ i 1572.¹²⁷ U Europu, isto kao i na splitsko tlo stigla je preko genoveških pomoraca njihovim povratkom iz crnomorskih luka.¹²⁸ Njezin je dolazak popraćen pomrčinom Sunca i zvijezda, čiji trag nije mogao biti vidljiv zbog tame koja je prekrila nebeski svod i zraka koji je bio zagađen. Sva je priroda davala bolne jecaje svijetu zbog zla koje je poharalo zemlju te su mnoga mjesta bila zahvaćena potresima. Javljali su se olujni vjetrovi, a na nebu je bila vidljiva zvijezda repatica popraćena polarnim svjetlom. Vukovi su, kako Kutej metaforički navodi u svojoj kronici, grabili djecu i ljude žderući ih željni krvi, dok su u njima vladali demoni. Ptice su kroz svoj pjev iznosile tugu i pakleno bjesnilo na svijet koji ih je okruživao.¹²⁹

Na temelju opisa koje navodi Kutej može se pretpostaviti kako je tadašnje stanovništvo bilo prestravljeno samom bolešću te da je svaka prirodna nepogoda bila protumačena kao najava onog što kuga donosi u grad. Spominjanjem vukova i njihovih uništavanja leševa, može se zaključiti kako su leševi bili rasprostranjeni na ulicama. Tijela umrlih nisu mogla biti zbrinuta, već su ostavljana na ulici poput životinja. Srednjovjekovni je

¹²⁴ Isto, 112-120.

¹²⁵ „A Cutheis tabula“ (prir. RISMUNDO V.), *Legende i kronike*, (ur. GLIGO V., MOROVIĆ, H.) (dalje: A Cutheis tabula), Split 1977., str. 191.

¹²⁶ Kako Grga Novak navodi u svojoj *Povijesti Splita sv. 2* kuga je 1527. godine potpuno opustošila i uništila splitsko stanovništvo i slomila ga za dugo vremena. Splitska se trgovina još do kraja stoljeća nije uspjela potpuno oporaviti. Za vrijeme te epidemije umire oko 6000 ljudi, a izgorjelo je oko 250 kuća, a to možemo također pretpostaviti da je zbog obrane od kuge kako bi se spalili i leševi i kuća i tako smanjilo širenje zaraze. Grad je bio toliko osiromašen da nije bio u stanju plaćati liječnike. Kugi je prethodila i sljedovala glad i propadanje poljoprivrede tako da je to opustošeno stanje bilo idealno za širenje nove razarajuće epidemije 1571. godine. – NOVAK, G., *Povijest Splita sv. 2* (dalje: *Povijest Splita*), Split 2005., str. 72-75.

¹²⁷ U kolovozu 1572. godine u Splitu se ponovo pojavila kuga i to za vrijeme turskih pustošenja njegova zaleđa. Rat i kuga opustošili su Split i njegov teritorij. Kako Novak navodi, prije rata i kuge u Splitu je bilo gotovo 5000 stanovnika, od kojih je 1500 bilo sposobno za oružje, a sljedeće godine 1573. ostalo ih je samo 400. Iako ova pogibelj nije samo od kuge, može se zaključiti kako je i ona i te godine u stradavanju imala veliki utjecaj. Mnogo je Splićana tada bježalo pred zarazom, jedni od straha, a drugi (bolesni) od odluka gradske vlasti. U NOVAK, G., *Povijest Splita*, 82.

¹²⁸ BARAS, F., *Prohujalo pod Marjanom*, 52.

¹²⁹ „A Cutheis tabula“, 191-192.

čovjek u to vrijeme imao jako čudna vjerovanja što potvrđuje i čitanje ove kronike, a to nije bilo u skladu s ondašnjim kršćanskim navikama i običajima o pokapanju mrtvih.¹³⁰

Kuga je, zajedno s gubom i svrabom, dolaskom u Split prvo zahvatila grabežljivce i divlje životinje. Postupno je prelazila na domaće životinje tako da su najprije ostajale bez dlake, postajale su sve mršavije i slabije i tek bi nakon nekoliko dana bi umrle. Nakon životinja se okrenula protiv ljudi. Slabeći njihovu snagu,¹³¹ na oboljelima su se javljale otekline veličine jajeta ili jabuke pod pazuhom i na preponama, a tijela su im bila puna crnih prišteva popraćena vrućicom i groznicom.¹³² Sve su to bili znakovi da čovjek završava svoj put na ovom svijetu. Pojavom nekih od ovih znakova bio je potreban susret sa svećenikom i ispovijedanje svojih grijeha kako bi dušu preporučio Bogu jer njoj spasa više nije bilo. Splitsanin bi nakon toga sastavio oporuku i nakon tri do četiri dana ispustio bi svoju dušu. Oni koji su bili sretne ruke zaobišli su ovu groznu pošast koja je harala, do su istovremeno bili prestravljeni gledajući oboljele kako se „gase“ u mukama uvjereni kako dolazi konac svijeta. Plač ljudi u Splitu orio se kroz ulice. Ljudi su obilazili svoje najbliže, obučeni u crne haljine i odore, potišteni od žalosti. Ljudi su, ili pokapali svoje bližnje ili bježali od straha da i njih ne pogodi zarazna bolest. Teško je bilo izabrati koja je od ove dvije solucije bila bolja. Nekolicina je odlazila u crkve moleći se i zahvaljujući Bogu na njihovom osobnom spasenju, smatrajući kako Bog ovom pošasti naplaćuje ljudske grijeha. Mnogi od oboljelih ostajali su mrtvi u kućama ili crkvama jer nije postojalo više njihovih bližnjih da se pobrinu za njihova napaćena tijela.¹³³

Kuga nije birala, dohvaćala je i muškarce i žene, djecu i starce. Odvajala je djecu od roditelja, roditelje od njihove djece, braću i sestre jedne od drugih te supružnike bez ikakve samilosti. Ova je pošast odnijela brojne duše splitskih pučana i plemića u vrlo kratkom vremenu, u tolikoj mjeri da nitko više nije mogao ispričati što se to sve događalo u Splitu dok je kuga gutala i tamanila njegovo stanovništvo. Problem koji je izazvao preveliki broj preminulih bio je nedovoljan broj mjesta za ukop što je rezultiralo time da su životinje raznosile rastrgana tijela oboljelih kroz grad, o čemu nam svjedoči i sama kronika.¹³⁴

¹³⁰ Isto, 191-196.

¹³¹ Isto, 192.

¹³² BARAS, F., *Prohujalo pod Marjanom*, 52.

¹³³ „A Cutheis tabula“, 192-193.

¹³⁴ Isto, 193-194.

U to vrijeme, ne znajući podrijetlo same bolesti, najučeniji umovi rješenje su pronalazili unutar astrologije te je priopćeno da je epidemija posljedica trostruke konjunkcije Saturna-Jupitera-Marsa u 40. stupnju Vodenjaka na dan 20. ožujka 1345. godine. Opozicija Sunca je na taj način utjecala na isparavanje Indijskog oceana, trovanje voda što je rezultiralo ugibanjem podvodnog svijeta. Zatrovana voda je isparavanjem stvorila otrovne oblake koji su svojim širenjem izazvali epidemiju. Iz oblaka je padala otrovna kiša, pa su liječnici savjetovali što manje kretanja, a također su predlagali da se danju ne spava zbog straha od isparavanja.¹³⁵

Bogati su se za vrijeme epidemije sklanjali u ljetnikovce, a ostali su smrtnici umirali u kućama i kolibama. Kako se sama zaraza širila jako brzo Splitsane je obuzela psihoza Sudnjeg dana. Nije zabilježen točan broj umrlih SPLICANA iz tog vremena, ali ako uzmemo usporedbu s drugim gradovima sa sličnim nehigijenskim životnim uvjetima pretpostavlja se da je brojka bila najmanje 3/4 ukupnog tadašnjeg stanovništva.¹³⁶ Nije teško pretpostaviti da se danas pod zemljom užeg središta grada nalaze tisuće kostura SPLICANA baš iz tog razdoblja.¹³⁷

Epidemija je u dalmatinskim gradovima izazvala krah unutar imovinskog prava, nasljeđa i ostavljenih dobara. Pokrenute su razne ostavinske parnice kojima se određivalo o ostavštini preminulih među rodbinskim vezama koje su se borile za njihova dobra. Unutar komunalnih spisa grada Splita također se može pronaći kako su administracija i organizacija razdoblja nakon epidemije bile u potpunom kaosu.¹³⁸ Iako se epidemija Crne smrti ne spominje unutar spisa unutar spisa *Libri consiliorum communitatis Spalati – Reformationes annorum 1352-1354 – Reformationes annorum 1357-1359.*, upravo bi nedostatak zapisnika iz kužnih godina mogao ukazivati na opći kaos u zdravstvenom sustavu i komunalnoj upravi. Proučavajući sadržaj može se naslutiti da je „nešto“ poharalo Split, budući da se spominju napuštene kuće unutar gradskog predgrađa.¹³⁹ Tako možemo pretpostaviti da je grad bio pogođen epidemijom i da je još 1350-ih ostalo ispražnjenih domova. Čak se unutar jedne

¹³⁵ RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 44.

¹³⁶ Ako ove navode usporedimo s kugom iz 1527. prema Grgi Novaku grad je prije navale epidemije imao 1200 ljudi sposobnih za oružje dok nakon kuge 1534. ta brojka pada na 500, što bi predstavljalo oko 60% umrlih stanovnika sposobnih za oružje, a smrtnost 1348. bila je oko 75% stanovnika, pa tako možemo pretpostaviti da je smrtonosnost od kuge u 14. stoljeću vrlo vjerojatno veća nego li od kuge u 16. stoljeću - NOVAK, G., *Povijest Splita*, 72-75.

¹³⁷ BARAS, F., *Prohujalo pod Marjanom*, 57.

¹³⁸ STIPIŠIĆ, J., ŠAMŠALOVIĆ, M., „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita / Libri maioris consilii civitatis Spalati, 1352-1354, 1357-1359“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, br. 12, Zagreb 1982., str. 63.-266.

¹³⁹ Isto, odredba br. 12 i 14, 71, 116, 117.

odredbe može pronaći kako gradsko vijeće dopušta povratak dužnicima u grad što predstavlja težnju da se grad obnovi populacijom nakon razarajućeg razdoblja.¹⁴⁰

Splitske su vlasti nakon epidemije uvele i novi novčani tečaj, a te podatke možemo pronaći unutar odredbi o promijeni vrijednosti novca,¹⁴¹ a i promjeni u gospodarstvu. Unutar sačuvanih knjiga splitske općine s polovice 14. stoljeća može se uočiti da velik broj transakcija nije upisan, a unutar onih koje su upisane može se primijetiti smanjen intenzitet poslova i novčanih transakcija. Činjenica koja je također mogla usporiti administraciju i na jedan način pobiti ove teze, bila je da se unutar zaleđa dalmatinskih gradova, za vrijeme haranja kuge, odvijao rat između Ugarsko-hrvatskog kralja i Mletačke Republike. Podatci koji nam nedostaju ponajviše se odnose na vrijeme kada je epidemija bila u svom najvećem jeku. Iako svi izvori izravno ne navode haranje epidemije na splitskom području, ne može se tvrditi da ona nije ostavila traga unutar društvenog života i mentalnog tkiva srednjovjekovne splitske komune.¹⁴²

Unutar Splitskog statuta nije moguće točno pronaći mjere koje se odnose na kužne bolesti, ali odredbe koje nalažu čišćenje ulica od smrada mogle bi se sagledati kao jedna od odredbi za uklanjanje kuge, usprkos uvjerenju da se kuga prenosi smrdom, koji je zapravo bio smrad leševa. Budući da su životinje bile prijenosnici bolesti držanje svinja u gradu bilo je zabranjeno i kažnjivo te je to bio jedan od načina prevencije od kužnih bolesti.¹⁴³ Isto tako, zabranjeno je bilo tijekom pogreba ljubiti mrtvaca, ukrasti mu s glave vrpču, kapu, povezaču ili kapicu. U slučaju povrede ove odredbe slijedila je kazna od 20 solida. Ova mjera također pomagala u suzbijanju širenje epidemije uzimajući u obzir činjenicu da je bio dovoljan maleni komad tkanine kako bi bolest prešla na novu osobu, a samim doticajem usana s okuženom kožom, kuga se mogla još lakše prenijeti na nezaražene osobe.¹⁴⁴

Iako Crna smrt nije u potpunosti zaustavila gospodarski život, može se uočiti smanjenje opsega trgovačkih poslova. Uspješnost gospodarskog sustava jednog

¹⁴⁰ Isto, odredba br. 22, 73,123.

¹⁴¹ Isto, odredba br. 20, 72,123.

¹⁴² RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja*, 66-70.

¹⁴³ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (dalje: Statut grada Splita), (prir. CVITANIĆ, A.), Split 1998., gl. 6, VII; gl. 6, XV, str. 857-863.

¹⁴⁴ *Statut grada Splita*, (prir. CVITANIĆ, A.), gl. 4, LXV, 665.

srednjovjekovnog grada ovisila je o ljudskim resursima, koji su zbog prirodne kataklizme odnoseći ljudske živote poremetile ritam gospodarstva.¹⁴⁵

8.1. Splitski lazaret

Osim prethodno spomenute dubrovačke karantene, nešto kasnije, odnosno krajem 16. stoljeća i na splitskoj obali dolazi do organiziranja tzv. Splitske skele.¹⁴⁶ U svrhu suzbijanja širenja zaraze uspostavljena je institucija splitskog lazareta s ciljem liječenja oboljelih, ali i kao karantena za sprječavanje zaraze.¹⁴⁷ Splitski lazaret¹⁴⁸ se nalazio na istočnom dijelu jugoistočne strane Dioklecijanove palače. Njegova se „pojava“ na tom dijelu grada spominje već 1581., a glavni osnivači su Splićanin Vicko Bugardelo i Židov Danijel Rodriga.¹⁴⁹

Lazaret je bio podijeljen u šest dijelova, a treći prostor bio je dio koji se smatrao „nečistim“ te je predstavljao kontaminirano područje. Kontaminacija u lazaretu je trajala od 21 do 42 dana, a osiguranje protiv zaraze započinjalo je već tijekom putovanja. Imao je dvojaku ulogu – kao kopneno i morsko stovarište i mjesto za raskuživanje, ali trgovačka uloga je bila nešto važnija.¹⁵⁰ Unutar lazareta nalazila se crkvice posvećena sv. Roku za zaštitu od okuženih. Roba koja je pristizala u lazaret raskuživalo je troje *bastaša* i to na tri načina, s posebnim pristupom za određene namirnice koje su navodno puno više zadržavale bolest od ostalih.¹⁵¹ Koliko god je bio dobro uspostavljen i izoliran, lazaret je sa sobom nosio negativne posljedice. Unatoč svim mjerama za raskuživanje robe, dovoljno je bilo da neki mornar u grad

¹⁴⁵ RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti“ 423.

¹⁴⁶ Venecija je u razdoblju izgradnje lazareta vrlo dobro uspostavila i ojačala trgovinu na splitskom području pa je Rodriga pokušao Veneciji predložiti ideju o izgradnji lazareta kao unaprjeđenje trgovine s Osmanskim Carstvom. Ta je ideja, s obzirom da je trgovina na Mediteranu opadala zbog otkrića Amerike i turskog zauzimanja Bliskog istoka, potakla Veneciju na izgradnju lazareta i tako je unaprijedila svoju trgovinu i zaštitila grad od kužnih epidemija. Također sama trgovina s Turcima sa sobom je nosila razne pošasti što je bio još jedan razlog za uspostavu lazareta. Izgradnjom Turske skele na Neretvi i uspješnošću dubrovačkog lazareta Rodriga dolazi na ideju Splitskog lazareta. Osim trgovine u Splitu je zahvaljujući lazaretu procvalo i pomorstvo. Kandijskim ratom, Turskim i Mletačkim padom u 17. stoljeću lazaret već počinje gubiti svoju funkciju. U RAVANČIĆ, G., „Četvrti jahač apokalipse – kuga na hrvatskim prostorima u srednjem vijeku“, *Hrvatska revija* 2, 2020., str. 30-34; KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, Split: Marjan tisak, 2002., str. 86-95.

¹⁴⁷ Ekonomska korist lazareta za Split bila je vrlo skromna, najveću korist od lazareta imala je Venecija, budući da izgradnjom Split postaje jedna od najvećih luka i središte susreta raznih civilizacija. Venecija kasnije zbog velikog značenja lazareta odlučuje opasati grad bastionima kako bi ga zaštitila od navale Turaka. Više o lazaretu u PEROJEVIĆ, S., „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Protor* 10, br. 2, 2002., str. 119-132.

¹⁴⁸ Kako Kečkemet navodi, budući da ostaci lazareta nisu sačuvani, već su uništeni u Drugom svjetskom ratu, lazaret je bio dug kao cijela Dioklecijanova palača, vrlo dojmljivog izgleda fascinirao je strane putnike u jednakoj mjeri kao i sama Palača. U KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*,. 86-95.

¹⁴⁹ FISKOVIĆ, C., „Splitski lazaret“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 7-19.

¹⁵⁰ Isto, 7-19.

¹⁵¹ KOKIĆ, I., „Splitski lazaret: razlozi otvaranja, gradnja i funkcija“, *Pro tempore* br. 16, 2021., 303-312.

ponese rubac ili komad odjeće s okuženog broda i pošast bi stigla u grad. Tako se ova bolest nastavila ciklički i periodički pojavljivati kroz cijeli srednji vijek sve do sredine 19. stoljeća kada je otkriven njezin uzročnik.¹⁵²

9. Zaključak

Crna smrt 14. stoljeća postala je tihi neprijatelj srednjovjekovnog čovjeka. Izazvala je znatan demografski pad i samim time značajno obilježila cijelo razdoblje srednjeg vijeka. Na epidemiju se ipak ne može u potpunosti gledati negativno, s obzirom da je njezina pojava rezultirala tehnološkim napretkom, reorganizacijom procesa proizvodnje te da je ista potakla društveni razvoj prema ranom novom vijeku. Epidemije kuge nisu utjecale samo na društvo, već su imale veliki utjecaj na srednjovjekovna politička zbivanja i gospodarski razvoj. Srednjovjekovni je čovjek do pojave epidemije stvarao posebne vizije i vjerovanja koja su epidemijom isparila, vjera u Boga je ojačana, budući da je epidemija smatrana Božjim gnjevom. Smrt se počela sagledavati iz druge perspektive i shvatilo se kako je neovisno o dobi, položaju i strukturi stanovnika svaki čovjek mogao biti zahvaćen tako nehumanim oblikom smrti, umirući u bolovima i mukama. Stanovnici okuženih područja razvili su svijest i strah od Boga i smrti, stradanja u gradovima su bila masovna i nije bilo moguće na takav način voditi administrativne poslove i brigu o umrlima. Promjene unutar poljoprivrede i rada seljaka utjecale su na same početke propadanja feudalnog sustava. Došlo je do formiranja prve faze antisemitizma i protestantizma. Kuga je, zahvaljujući prekomorskoj trgovini, stigla u Dalmaciju i zbog toga ni dalmatinski gradovi nisu bili lišeni pošasti. Split, Trogir, Korčula i Dubrovnik samo su neki od gradova koji su bili potreseni epidemijom, koja je donijela brojne žrtve, ali i pomogla u izgradnji uprave, luka i trgovačkih pristaništa te na taj način otvorila Dalmaciji put ka uspješnom razvoju tijekom ranog novog vijeka. Tijekom epidemije u dalmatinskim gradovima potaknut je razvoj hospitala, leprozorija i karantena što je dovelo do značajnog napredaka u medicini. Važno je imati na umu činjenicu da postoji još mnogo aspekata koji u radu nisu spomenuti zbog širine teme i same (ne)dostupnosti informacijama, ali jedno je sigurno: kuga je ostavila drastične posljedice na ljudsko društvo te je promijenila tijek povijesti. Svi podatci unutar korištene literature na jedan način oslikavaju borbu čovjeka s Crnom smrću, ali zahvaljujući određenim spisima iz administracije te fragmentima kronika

¹⁵² KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 86-95.

moгуće je stvoriti stvarnu sliku borbe protiv kuge tog vremena, no točno stanje nikad se neće saznati. Ova je epidemija bila tek jedna u nizu epidemija koje su „gutale“ Europu kroz povijest. Zahvaljujući „velikom haranju“ kuge, Europa će ipak biti nešto spremnija na stanje koje dolazi i bit će joj olakšana borba s novim pošastima.

10. Literatura

Objavljeni izvori:

1. „A Cutheis tabula“ (prir. RISMUNDO V.), *Legende i kronike*, (ur. GLIGO V., MOROVIĆ, H.), Split 1977., str. 187.-202.
2. DI MARINO GONDOLA G, “Croniche ulteriori di Ragusa – probabilmente opera”, (ur. NODILO N.), u *Scriptores* vol. II., *Monumenta spectantia historioam Slavorum Meridionalium*, vol. 25, Zagreb: JAZU, 1893.
3. DI RAGININA, N., „Annali di Ragusa del magnifico ms“. (ur. NODILO S.), u *Scriptores*, vol. I., *Monumenta spectantia historioam Slavorum Meridionalium*. vol. 24., Zagreb: JAZU, 1883.
4. GUNDULAE, Ioannis, „Chronica Ragusina Junii Restii“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (ur. SUPILO, N.), vol. 25, Zagreb 1893.
5. *Korčulanski statut: Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine* (prir. CVITANIĆ, A.), Zagreb 1987.
6. *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (prir. CVITANIĆ, A.), Split 1998.
7. STIPIŠIĆ, J., ŠAMŠALOVIĆ, M., „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita / Libri maioris consilii civitatis Spalati“, 1352-1354, 1357-1359, *Zbornik Zavoda povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, br. 12, Zagreb 1982., str. 63-266.

Literatura:

1. ABERTH, J., *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350*, New York 2005.
2. BARAS, F., *Prohujalo pod Marjanom : legende i kronike*, Split 2010.
3. BLAŽINA, B., „Crna smrt najveća pandemija“, *History.info : povijesni časopis* 3 ,br. 14, 2017., str. 50-57
4. BOCCACIO, G. *Dekameron (prvi dio)*, Zagreb: Globus media, 2004.
5. BRAUDEL, F., *Strukture svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. stoljeća*, Zagreb 1992.

6. BUKLIJAŠ, T., „Kuga: nastajanje identiteta bolesti“ *Hrvatska revija* 2, no. 2, 2002., str. 90-94.
7. BYRNE, J. P., *Daily life during the Black Death*, Greenwood Press, London 2006.
8. COHN, N., *The pursuit of the Millennium*, Oxford University Press, New York 1957.
9. FISKOVIĆ, C., „Splitski lazaret“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953.
10. FORETIĆ, V., *Otok Korčula : u srednjem vijeku do g. 1420.*, Zagreb 1940.
11. GOLDSTEIN, I.; GRGIN, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2006.
12. HECKER, J. F. C., *The Black Death in the fourteenth century*, n.p., London 1833.
13. HORROX, R., *Manchester Medieval sources series: The Black Death*, Manchester University Press, Manchester 1994.
14. KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, Split: Marjan tisak, 2002.
15. KLAJIĆ, V., *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972.-1973.
16. KOKIĆ, I., „Splitski lazaret: razlozi otvaranja, gradnja i funkcija“, *Pro tempore* 16, str. 303-312.
17. KRALJ-BRASSARD, R., „Dubrovačke protuepidemijske mjere: gospodarski odgovor na izazov kuge“, *Povijesni prilozi*, br. 40, 2021, str. 11-37.
18. KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas. Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2008.
19. LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, *Povijesni prilozi*, br. 60, Zagreb 2001., str. 39-73.
20. MILOŠEVIĆ, A., „Dubrovačke karantene i lazareti: Fortuna critica et historica“, *Lazareti u Dubrovniku: početak karantenske službe u Europi*, Zbornik radova, (ur. MILOŠEVIĆ A.), Dubrovnik, 2018.
21. MILOVIĆ, Đ., i MILOVIĆ- KARIĆ, G. „Tragovi zdravstvene kulture u starome Korčulanskom statutu“, *Acta medico-historica Adriatica*, 7(1), 2009., str. 11-18.
22. MIOVIĆ, V., „Život u karanteni: Lazareti na Pločama u vrijeme Republike“, u: *Lazareti u Dubrovniku. Početak karantenske službe u Europi*, (ur. MILOŠEVIĆ A.) (Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 2018), str. 13-49.
23. NOVAK, G., *Povijest Splita sv. 2*, Split 2005.
24. OSTROGORSKI G., *Povijest Bizanta*, Zagreb 2006.
25. PEROJEVIĆ, S., „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Prostor* 10, br. 2, 2002., str. 119-132.

26. *Povijest Hrvata: srednji vijek, knj. 1.*, (ur. ŠANJEK F.), Zagreb: Školska knjiga, 2003.-2007.
27. PROCACCI, G., *Povijest Talijana*, Zagreb ,1996.
28. RAVANČIĆ, G., „Crna smrt 1348. g. u Dubrovniku – godina krize i solidarnosti?“, *Sačuvaj nas Bože rata, kuge, gladi, i velike trešnje* (ur.. RAVANČIĆ G), Zagreb 2018., str. 11-34.
29. RAVANČIĆ, G., „Četvrti jahač apokalipse – kuga na hrvatskim prostorima u srednjem vijeku“. *Hrvatska revija* 2, 2020., str. 30-34.
30. RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća“, *Povijesni prilozi, br. 33*, 2007., 195-214.
31. RAVANČIĆ, G., „Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije Crne smrti 1348. g. u Dubrovniku“, *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem - Vojetov zbornik /* (ur. JERŠE S.; MIHELIČ D.; ŠTIH P.), Ljubljana 2006. str. 417-425.
32. RAVANČIĆ, G., „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra“, *Povijesni prilozi, br. 26*, Zagreb 2004., str. 7-18.
33. RAVANČIĆ, G., *Vrijeme umiranja – Crna smrt u Dubrovniku 1348.-1349. g.*, Zagreb 2010.
34. SLUKAN ALTIĆ, M., „Povijest sanitarnih kordona i njihova uloga u razvoju dalmatinskih gradova.“ *Ekonomska i ekohistorija* 2, br. 1, 2006., str. 55-64.
35. SOLAR, M., *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb 2003.

Mrežni izvori

1. „Alexandre Yersin“, *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Aleksandre-Yersin> Pristupljeno 25. 8. 2022.
2. „Andreis, Pavao“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2606> Pristupljeno 12. 8. 2022
3. „Cutheis“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 7. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13020>
4. „Gentile de Foligno „ <http://www3.unisi.it/docentes/siena/docenti/gentili.html> Pristupljeno 10. 8. 2022.
5. „Hundred Years War“, *Enciklopedija Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Hundred-Years-War> Pristupljeno 28. 7. 2022.

6. „Louis Pasteur“, *Enciklopedija Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Louis-Pasteur> Pristupljeno 25. 8. 2022.
7. „Mrtvački ples“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42256>
Pristupljeno 29. 7. 2022.
8. „Peasants' Revolt“ *Enciklopedija Britannica*,
<https://www.britannica.com/event/Peasants-Revolt> Pristupljeno 25. 8. 2022.
9. „Shibasaburo Kitasato“, *Enciklopedija Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Shibasaburo-Kitasato> Pristupljeno 25. 8. 2022.
10. „Jacquerie“, *Enciklopedija Britannica*,
<https://www.britannica.com/event/Jacquerie> Pristupljeno 25. 8. 2022.

Sažetak

Rečenica *Bježi hitno, bježi daleko i kasno se vraćaj!*¹⁵³ najbolji je opis stanja u Europi za vrijeme velike kužne epidemije 14. stoljeća – Crne smrti. U razdoblju srednjega vijeka, pa sve do kraja devetnaestog stoljeća uzročnik kuge bio je nepoznat te je samo liječenje pošasti bio *srednjovjekovni misterij* koji je oblikovao niz vjerovanja i liječničkih pothvata kako bi se ta pošast uništila. Građa koja se odnosi na Crnu smrt u Dalmaciji samo je jedna fragmentarna mozaik-slika koju je jako teško upotpuniti zbog manjka izvora. Loše stanje u Europi, pogođeno glađu i ratovima, bilo je pogodno tlo za razvoj epidemije. Bolest se, zahvaljujući zaraženoj buhi bacilom *Yersinia pestis* širila preko odjeće, namirnica, ljudi i mrtvaca te je trgovačkim putovima stigla u Dalmaciju 1347. godine. Kuga je unutar dalmatinskih gradova odnijela oko tri četvrtine stanovništva što je znatno utjecalo na demografski razvitak gradova. Ostavila je snažan utisak među stanovništvom stvarajući tako niz krivaca za širenje zaraze. Prije svega, kuga se doživljavala kao odraz Božjeg gnjeva zbog strahota stanovništva i njihovih grijeha, suprotno tomu se i Židove krivilo za pomor europskog stanovništva. Prevencija od zaraze podrazumijevala je niz odredbi o zabrani ulaska u grad ako se dolazi iz okuženih krajeva, stvaranjem karantena, kao one prve u Dubrovniku 1377. godine, spaljivanjem kuća okuženih stanovnika i sl. U Dalmaciji su najviše bili zahvaćeni gradovi Split i Dubrovnik. Anonimni kroničar u rukopisu *A Cutheis tabula* izvještava nas o nesretnim danima zla za grad Split pojavom epidemije. „Progutavši“ prvo životinje pa ljude, kuga je letimično, bez ikakvih društvenih i dobnih razlika, zahvaćala sve pred sobom, a gradske su ulice bile zatrpane leševima oboljelih. Osjećaji koji su živjeli među Splićanima probudili su strah od Sudnjeg dana. Crna smrt nije u potpunosti zaustavila gospodarski život dalmatinskih gradova, ali ga je znatno usporila, dok su se s druge strane razvili neki novi poslovi, povećale plaće i rad se malo više počeo cijeniti.

Ključne riječi: Kuga, Crna smrt u Splitu, Dalmacija, 14. stoljeće, epidemija

¹⁵³ MILOŠEVIĆ, A., „Dubrovačke karantene i lazareti: Fortuna critica et historica“ (dalje: Dubrovačke karantene i lazareti), *Lazareti u Dubrovniku: početak karantenske službe u Europi*, Zbornik radova, (ur. MILOŠEVIĆ A.), Dubrovnik, 2018., str. 187.

The Black death in Dalmatia during the 14th century with special reference to Split

Abstract

The sentence *Run quickly, run far and come back* late is the best description of the situation that was happening in the 14th century, during the Great Plague, also known as "the Black Death". In the period of the Middle Ages up until the end of the 19th century, the plague was known as a "medieval mystery" since there wasn't a known cause of the actual plague itself and its treatment. The material related to the Black Death in Dalmatia is only one fracture of an imaginary mosaic that is very difficult to complete due to the lack of sources. The bad situation in Europe affected by famine and war made a suitable ground for the development of the epidemic. Thanks to a flea infected with the bacteria "Yersinia pestis" the disease started to spread through clothing, food, people, and dead bodies, and thus it made its way to Dalmatia in 1347 via trade routes. The plague took away about three-quarters of the population in Dalmatian cities, which significantly affected the demographic development of the cities. It left a strong impression among the population creating a series of culprits for the spread of the infection. The plague was mostly believed to be an image of God's wrath due to the population's horrors and sins, while some blamed the Jews for the mass deaths of the European population. Prevention of the infection was reflected in prohibitions like of entering the city if coming from infected areas, creating arson upon houses of residents who had the plague, and by creating quarantines, just like the first one built in Dubrovnik in 1377. The cities which were affected the most were Split and Dubrovnik. An anonymous chronicler in the manuscript "*A Cutheis tabula*" informs us about the unfortunate evil period for Split with the outbreak of the plague. Having swallowed first animals and then people, the plague quickly, without any social and age differences, encompassed everything in its way. City streets were littered with corpses of the infected, and the eerie feeling of horror awakened the fear of Judgment Day. The Black death did not stop the economic life of the cities, but it slowed them down significantly. But on the other hand, some new jobs developed, wages increased and people started to value work a little more.

Key words: Plague, the Black Death in Split, Dalmatia, 14th century, epidemic

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Lorena Milašević, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce pravne i hrvatskog jezika i književnosti izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 4. listopada 2022.

Potpis

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	LORENA MIHALJEVIĆ
NASLOV RADA	CRNA SMRT U DALMACIJI TIJEKOM 14. ST. S POSEBNIM OSUKTOM NA SPLIT
VRSTA RADA	ZAVRŠNI RAD
ZNANSTVENO PODRUČJE	POUČEST, HUMANISTIKA
ZNANSTVENO POLJE	POUČEST
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	IZV. PROF. DR. SC. TONIJA ANDRIĆ
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. DOC. DR. SC. NIKŠA VAREŽIĆ 2. IZV. PROF. DR. SC. TONIJA ANDRIĆ 3. IZV. PROF. DR. SC. MLADENKO DONAZET

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

4. listopada 2022.

mjesto, datum

Lorena Mihaljević

potpis studenta/ice